

ERMENİ MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİNİN DOĞUŞU TAŞNAK- İTTİHAT VE TERAKKİ İTTİFAKI

(THE BIRTH OF ARMENIAN NATIONALIST MOVEMENTS:
DASHNAK-CUP ALLIANCE)

Halil ÖZŞAVLI
Araştırma Görevlisi
Kilis Üniversitesi

Öz: Türkiye'deki yaygın kanaatin aksine Ermenilerde ihtilalcı uyanış 17. yüzyılın ikinci yarısında değil 16. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Bu yargı her ne kadar bağımsız bir devlet kurmak için ilk çaba sarf edenlerin Osmanlı Ermeni değil İran Ermenileri olduğuna dair eleştirilebilse de, 16 yüzyılda İran hâkimiyeti altında yaşayan Ermenilerde vukuu bulan politik uyanışın Osmanlı Ermenilerini de etkilediği yadsınamaz. Bu çalışmada söz konusu uyanış hareketlerinin Gregoryen mezhebine mensup Eçmiyadzin kilisesi önderliğinde nasıl başladığı, Müslüman idaresinden kurtulmak için Rusya ile nasıl işbirliğine gidildiği, Rusya'nın özellikle Çar I. Petro'dan itibaren Ermenilere ne tür imtiyazlar vererek bu hareketlerin güçlenmesine destek olduğu, Taşnak ve Hunçak örgütlerinin Jöntürkler ile yaptığı ittifakın yakınlaşması konuları incelenmektedir. Görüleceği üzere bu son ittifak kalıcı olmamış, Hunçaklar ve Taşnakların kendi aralarında ve Jöntürkler ile ilişkileri kısa bir süre sonra bozulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Ulusal Uyanışı, Jöntürkler, İttifak, İttihat ve Terakki Partisi

Abstract: Contrary to the common knowledge in Turkey the revolutionary revival of the Armenians did not begin in the second half of the 17th century but rather in the first half of the 16th century. Despite the fact that this argument is open to criticism since it was not the Ottoman Armenians but the Armenians of Iran who first attempted to establish an independent state, it is not possible to disregard the influence of the political revival of Armenians under Iranian rule in the 16th century on the Ottoman Armenians. In this article, the beginning of the revivalist movements pioneered by the Eçmiyadzin Church who are members of the Gregorian sect, the alliance of the Armenians with the Russians in

order to break free of the Muslim rule, Russia's support especially after Tsar Petro Ist to the Armenians by giving them concessions, and the alliance between the CUP and the Dashnaks and Hinchaks will be evaluated. As the article suggests, this last alliance could not succeed, and after a while relations between Hinchaks and Dashnaks and the Young Turks soured.

Keywords: *Armenian National Awakening, Young Turks, Alliance, CUP*

I) Ermeni Devleti Kurmak İçin İlk Girişimler

Ermenilerin bağımsızlık elde ederek, tarihte kurulmuş olan Ermeni devletlerinin kapsadığı bölgelerde, Doğu Anadolu, Kafkasya ve İran'da, yeniden bir Ermeni devleti kurma amacı doğrultusunda düzenledikleri faaliyetler 16. yüzyıla kadar dayanmaktadır. 16. yüzyılda Ermeniler yoğun olarak Karabağ ve çevresinde yaşamaktaydılar. İran Şahı I. Abbas'ın hükümrânlığı altında ki bu topraklar, başlarında Şah'a bağlı "melik" denen yöneticilerin olduğu beş yarı bağımsız bölgeye ayrılmıştı. Babadan oğla saltanat yoluyla iş başına gelen melikler bu bölgelerin hâkimi, yargıcı ve komutanıydı.¹

Her ne kadar Şah Abbas, Ermenilere birçok siyasi haklar bağışlamış olsa da halefleri Ermenilere oldukça acımasız davrandı. Bunun üzerine Pers hâkimiyetinden kurtulma arayışına giren Ermeniler bu amaçla 16. yüzyılda çeşitli heyetler vasıtasıyla Avrupa'ya başvurular. Bu başvurular genellikle Ermenilerin ruhani lider olarak addettikleri Eçmiyadzın² Katalikosları önderliğinde yapılyordu.

1541'de Eçmiyadzın Katalikosu seçilen ancak Pers hâkimiyeti altında görev yapmanın imkânsız olduğunu düşünüp istifa eden Stepanos Salmastians 1547'de bazı bölgesel liderler ile dini önderleri bir araya getirip Eçmiyadzın'de gizli bir toplantı düzenledi. Toplantının amacı Ermenileri Müslüman egemenliğinden kurtarmanın yollarını istişare etmektir. Toplantıdan Katalikos Salmastians'ı, bir görevle Avrupa'ya gönderme kararı alındı. Salmastians'ın görevi Ermenileri Müslüman egemenliğinden kurtarmaları için Papa ve Hıristiyanlardan yardım talep etmektir. Salmastians Avrupa'ya vardı ve Papa ile çeşitli Avrupa milletlerine yardım için başvuruda bulundu ancak Ermeniler adına giriştiği tüm çabaları sonuçsuz kaldı.³

1 Louise Nalbandian (1963) *Armenian Revolutionary Movement: The Development Of Armenian Political Parties Through The Nineteenth Century*, University of California Press, London, s. 18.

2 Eçmiyadzın'ın Türk yazarlarca muhtelif yazım şekilleri vardır. Bunun nedeni Ermenice "Էջմիածին" olarak yazılan kelimenin altıncı harfine denk gelen "ö" harfinin Türkçede var olmayan bir sese denk gelmesidir. Bu harf Türkçe, dışların arasından çıkartılan bir "dz" sesi şeklinde okunabilir. Ermenice telaffuza en yakın telaffuzun bu olmasından dolayı biz bu şekilde yazmayı uygun gördük.

3 Nalbandian (1963) s. 19.

Salmastians'ın yerine Katalikosluk makamına Sivaslı Mikael⁴ geçti ve İran yönetiminin keyfi uygulamalarından dolayı istifa etti. 1547 yılında Eçmiyadzin'de düzenlenen gizli toplantıda hazır bulunan Mikael, 1562'de Sivas'ta benzer gizli bir toplantı tertipledi. Ancak bu toplantıdaki delegeler tamamen rahiplerden oluşuyordu ve amaç sadece Pers hâkimiyeti altındaki Ermeni topraklarını değil aynı zamanda Türk hâkimiyetinde bulunan Ermenileri ve yaşadıkları bölgeleri bağımsız kılmaktı. Üyeler yine Papa ve Hıristiyanlardan Ermenilerin kurtuluşu için yardım talep etmek üzere Avrupa'ya delegeler gönderme kararı aldı. Heyetin başında kadim Ermenistan'ın krallarının soyundan geldiğine inanılan Tokatlı Abgar (Abgar Tokattsi) vardı. Abgar ve oğlu Sultanşah beraberlerinden bir papaz ile birlikte Mayıs 1532'de Avrupa'ya doğru yola koyuldular. Heyet Avrupa'da Papa IV. Pius ile görüşmeyi başardı ve Papa Abgar'a kendisini Ermenistan'a kral olarak geri döndüreceğine dair söz verdi. Ama aslında Papa, Roma ve Ermeni kilisesi arasında dini bir bütünleşmeyi amaçlıyordu ve bu hedef için Abgar'la birlikte Eçmiyadzin'e bir papaz gönderdi. Ancak Papa'nın görevlendirdiği papaz Ermenistan yolunda öldü ve Sivas delegelerinin girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı.⁵

17. yüzyılda Pers Ermenileri bağımsızlık için çabalamaktan vazgeçemediler. Eçmiyadzin Katalikosu IV. Culfalı Hagop (Hagop Çugayetsi), 1677'de, Karabağ Meliklerini ve önde gelen din adamlarını gizli bir toplantıya çağırdı. Toplantıda Ermenilerin ve Ermeni topraklarının Müslüman idaresinden kurtulması için Avrupa'ya gidip destek çağrısında bulunacak bir delegasyon kurulmasını önerdi.⁶ Heyet aynı zamanda Ermeni kilisesini Roma kilisesi ile birleştirmek için Papa'ya bir teklif götürecekti. Ancak Papa'nın desteğine karşılık Ermeni kilisesinin bağımsızlığı vermek, heyete başkanlık edecek Katalikos Hagop'un hiç istemediği bir şeydi.⁷ Heyet İstanbul'a vardığı sırada Hagop'un ölmesi heyetin bu girişimini âkim bıraktı. Fakat delegelerden biri, henüz yirmi yaşında olan ve heyete babasının yerine katılan İsrayel Ori, görevden vazgeçmeyerek yola devam etti. Ori önce Venedik'e sonra Fransa'ya vararak burada Fransız ordusuna katıldı.⁸

Ori Fransa'da yirmi yıla yakın bir süre kaldı, bazen ticaretle uğraştı bazen paralı asker olarak görev yaptı. Avrupa'da kaldığı süre zarfında buradaki

4 Nalbandian (1963) s.19. Metinde Mikael Sebastatsi olarak geçmektedir. Sivas'ın Ermenice ismi Sebaste'dir."si" eki Ermenicede Türkçedeki "lı" ekiyle aynı görevdedir. Örneğin Türkçe "Urfalı," Ermenicede "Urfatşi" olarak okunur. Bu yüzden Mikael Sebastatsi'yi, Sivaslı Mikael olarak yazmayı uygun gördük.

5 Nalbandian (1963) s. 19.

6 George A Bournoutian (2011) *Ermeni Tarihi, Ermenilerin Tarihine Kısa Bir Bakış*, çev., Ender Abadoğlu-Ohannes Kılıçdağı, Aras yay., İstanbul, s. 186.

7 Nalbandian (1963) s. 21.

8 Garabet Basmacıyan (2011) *Ermeni Modern Tarihi ve Ermeni Sürgünleri (1375-1969)*, çev. Mehmet Baytimur, Peri Yay., İstanbul, s., 39. Ancak Nalbandian Ori'nin Fransız ordusuna değil de İngiliz ordusuna katıldığını yazmaktadır. Bkz: Nalbandian (1963) s. 21.

Hıristiyan liderlerle sürekli olarak Ermenistan'ın bağımsızlığı meselesini görüştü. Nihayet Palatinat'lı Prens Johann Wilhelm'in hizmetine girdi. Ermenistan tacını Prens Wilhelm'e öneren Ori, sonunda onun ilgisini çekmeyi başardı. Prens, Gürcistan Kralı ve Karabağ Meliklerine yazdığı destek mektuplarını Ori'ye verdi. Nisan 1699'da Ori, herkesin kendisini öldü zannettiği sırada geri döndü.⁹

Karabağ'a varmadan önce Eçmiyadzin'e uğrayan Ori, burada yeni katalikusun Roma Katolikliğini asla kabul etmeyeceğini öğrendi. Ancak bu Ori'nin Ermenistan'ın bağımsızlığı için uygulamayı düşündüğü plan için hayati bir meseleydi.¹⁰ Katalikostan beklediği desteği bulamayan Ori, daha sonra Karabağ'a geçerek burada Melik'lerle irtibata geçti ve büyük oranda onların desteğini aldıktan sonra 1699'da tekrar Avrupa'ya Prens Wilhelm'in yanına döndü. Prens Wilhelm bu kez onu Kutsal Roma İmparatoru Leopold'e sevk etti. İmparator, Ori'nin planlarına ilgisiz kalmadı, fakat Ermenistan'a ulaşmak için Rus topraklarından geçilmesi gerektiğine; dolayısıyla onların birliği olmaksızın muvaffak olamayacaklarına işaret etti. Son derece kararlı olan Ori, buradan Rusya'ya geçti ve Ekim 1700'de Çar Büyük Petro'nun huzuruna çıkmayı başardı.¹¹

Ermeni meselesini Çar'la görüşen Ori'nin planına göre, Ermeni halkının bağımsızlığını kazanmasında Rusya'dan destek alınacak, Ermeni silahlı birlikleri oluşturulacaktı. Ayrıca Ori, I. Petro'dan Astrahan'da bir Ermeni alayı kurmak için izin istedi.¹² Zaten Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası gereği güneyde yaşayan Ermenileri bulunmaz bir fırsat olarak gören Çar,¹³ Ori'ye İsveç'le hali hazırda sürdürdüğü savaş biter bitmez, yardım etme konusunda söz verdi.¹⁴ Bir süre sonra Ori'yi hizmetine alarak onu İran'a elçi tayin etti. İran'daki çalkantılı durumu değerlendirmek ve İran'daki Ermeniler ile işbirliği sağlamak konusunda 1707'de Moskova'dan ayrılan Ori, 1709'da İsfahan'a vardı. Burada iki yıl kaldıktan sonra şüpheli davranışları nedeniyle İran hükümeti tarafından uzaklaştırıldı. 1711'de Astrahan'a varan Ori, burada hastalanarak öldü. Naaşı Astrahan Kilise'sine gömüldü.¹⁵

Bu süreçte, İran'daki Safevi devleti çökmüş ve I. Petro 1721'de İsveç'le

9 Bournoutian (2011) s. 187.

10 Nalbandian (1963) s. 22.

11 Basmacyan (2011), s., 40.

12 Yusuf Sarınoy (2008) "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Akademik Bakış*, Yaz, c. I, sayı 2, s., 69.

13 Süleyman Kocabaş (2007) *Ermeni Meselesi Nedir, Ne Değildir?* Vatan Yay., İstanbul, 2007, s., 24.

14 Bournoutian (2011) s. 187.

15 Basmacyan (2011) s. 39.

olan savaşı Nişad muahedesiyle muzaffer olarak sona erdirmişti.¹⁶ Bu durum Petro'ya, Transkafkasya'yı işgal etmek için fırsat sağladı. Rus birlikleri Terek Nehri'ni geçerek, 1722'de Hazar kıyısını fethettiler. Gürcistan, İran ve Karabağ Ermenileri, bir süvari alayı oluşturarak Petro'nun seferinde yer almışlardı.¹⁷ Petro, Gürcü kralının ve bölgede yaşayan Ermenilerin yardımıyla, Rusya'nın Hazar Denizi'nin batı ve güney kıyılarına yerleşmesini sağlamayı ümit ediyordu. Fakat gerek o gerekse halefleri, bu amaçları, hatta fethettikleri yerleri ellerinde tutmak için gereken araçlardan yoksundular ve Rusya'nın İran'a yönelik bundan sonraki seferleri, ancak 18. yüzyılın sonunda gerçekleşebildi.¹⁸

Aslında Büyük Petro'nun Kafkasya ve Ermeni konusuyla bu denli ilgilenmesi, Ermenilerin bağımsızlığını ve Ermeni Devleti'nin kuruluşunu düşünmesinden kaynaklanmıyordu. Tam aksine, bu meseleyi Rusya'nın doğu yolunda engel oluşturmaması için Ermenistan'ın işgali için kullanıyordu. Ermeniler, amaca giden yolda bir araçtı. Nitekim Ermenilerin bir araç olarak kullanıldığı, 12 Eylül 1723 tarihinde Rusya ile İran arasında Moskova'da imzalanan antlaşma ile gün yüzüne çıkacaktı. Antlaşma imzalanıncaya kadar İran Ermenileri ile münasebetlerinde farklı bir tutum sergileyen Rusya, bu anlaşma ile Ermeni bağımsızlığına karşı bir tutum aldığını belgelemiş oluyordu. Rusların, Ermenilere yeni tavsiyesi, alınan şehirlerde yerleşmeleri ve o şehirleri imar etmeleri yönünde oldu. Ermenilerin tüm ısrarlarına karşın Rusların verdiği tek cevap şu oldu: "Ermeniler, yeni alınan kentlere göç etmelidirler".¹⁹

Petro, Gürcü kralının ve bölgede yaşayan Ermenilerin yardımıyla, Rusya'nın Hazar Denizi'nin batı ve güney kıyılarına yerleşmesini sağlamayı ümit ediyordu.

İsveç'e karşı zaferinin ardından artık Petro'yu bir İmparator olarak tanıyan Osmanlı Devleti İran'a karşı Rus Çarı ile birlikte hareket etme zorunluluğu hissetti. Rusların tek başlarına bütün Kafkasya'yı ele geçirmesini önlemek isteyen Osmanlılar, Fransa'nın arabuluculuğuyla Rusya ile 1721/23'te "İran'ın taksimi" için bir anlaşma imzaladı. Antlaşmaya göre Ruslar İran'dan Mazenderan ve Gilan vilayetlerini alırken, Erivan ve çevresi Ormanlı hâkimiyetine bırakıldı.²⁰ 1725 yılında I. Petro'nun ölümüyle birlikte Rusların bölgeye ilgisi azalırken, Petro'nun halefleri Terek nehrinin gerisine çekilmişlerdi.²¹

16 Akdes Nimet Kurat (1990) *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bak. Yay., Ankara, s. 21.

17 Bournoutian (2011) s., 188.

18 Geoffrey Hosking (2011) *Rusya ve Ruslar - Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev., Kezban Acar, İletişim Yay., İstanbul, s. 328.

19 Halit Gülşen (2010) "19. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkilerinde Ermeni Faktörü", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 35, s. 148.

20 Kurat (1990) s. 22.

21 Bournoutian (2011) s. 188.

II) Rus Ermenistanı Eyaletinin Oluşumu

Osmanlılarla Bükreş barışını imzalayan Rusya akabinde Napolyon'u da geri püskürttüktan sonra kararlı bir şekilde Kafkasya'ya yoğunlaştı. Ruslar, 1813'te İran ordusunu birçok cephede yenilgiye uğrattılar. Rusların bu zafesinde Ermenilerin paha biçilmez bir katkısı oldu.²² Aynı yıl Karabağ, Gence, Şirvan Şeki, Kuna, Bakü ve Talış hanlıkları İran ile imzalanan Gülistan Antlaşması'yla Rusya'ya katıldı. Rusya, Karabağ ve Gence'yi denetim altına alarak Doğu Ermenistan olarak adlandırılan bölgeye egemen oldu. Rusya Ermenilerin yaşadığı yerleri ele geçirirken Ermeni liderler Rusya Ermenilerinin çoğunun dini merkezî konumundaki Eçmiyadzin'i de içeren Erivan ve Nahçıvan hanlıklarını özgülleştirmek için çaba sarf etti.²³

Gülistan Antlaşması'ndan ne İran, ne Rusya ne de Ermeniler memnundu. Ruslar daha fazla genişlemeyi planlıyor, İranlılar kaybettikleri yerleri geri almak istiyor, Ermeniler ise 1814'te Eçmiyadzin'den Tiflis'e giden başpiskopos Nerses Aşdaregetsi öncülüğünde²⁴ Rusya ve İran arasındaki eski husumetleri canlandırarak bağımsız bir Ermenistan'ın hayalini kuruyorlardı.

Çar I. Nikolay'ın, şehzadeligi zamanında I. Aleksandr'a halef olacağı sanılmıyordu. Çünkü kendisinden büyük kardeşi Konstantin daha evvelden resmen veliaht ilan edilmişti. Ancak Konstantin tahttan feragat edince I. Aleksandr'ın 1825 yılında ölmesinin ardından I. Nikolay tahta geçti. Tahta çıktığında henüz genç bir albay olan Nikolay, saltanatının ilk yılında Rusya'da cereyan eden Dekabristler²⁵ ayaklanmasıyla uğraşmak zorunda kaldı.²⁶ Rusya'daki bu karışıklıktan faydalanan İranlılar, 1826 yılının başında Karabağ'ı işgal ederek ikinci Rus-İran savaşını (1826-1828) başlattılar. Rus ordusunu kumanda eden General Aleksey Yermolov'u hazırlıksız yakalayan İranlılar, başlangıçta zafer üstüne zafer kazandılar. Bu savaşta yerli Müslümanlar Ruslara karşı ayaklanırken, Ermeni nüfus Karabağlı bir Ermeni olan General Madatoff'un liderliğinde Rusların yanında yer aldı.²⁷ Gürcistan ve Karabağ gönüllülerinin oluşturduğu Ermeni tugaylar, yeni tasarlanan Ermeni bayrağıyla, Rus kuvvetlerine katıldılar. Savaşçılar arasında başpiskopos Nerses de vardı.²⁸ Nerses, bir elinde kılıç bir elinde haç

22 Bournoutian (2011) s. 230.

23 Bournoutian (2011) s. 191.

24 Nalbandian (1963) s. 24.

25 Konstantin'in tahttan feragat ettiğinin ve tahta kendisinden küçük kardeşi Nikola'nın geçmeye hazırlandığının duyurulduğu 14 Aralık 1825 tarihinde, meşrutiyet isteyen genç subay ve aydınların Kuzey Birliği Senato Meydanı'nda toplanıp Konstantin'i çar ilan etmek için başlattıkları ayaklanma. Hosking (2011) s., 364-365, Kurat (1990) s., 53.

26 Kurat (1990) s., 53.

27 Jacques De Morgan (1918) *The History Of The Armenian People, From The Remotest Times To The Present Day*, çev. Ernest F. Barry, Hairenik Press: Boston s. 286.

28 Vahan M. Kurkjian (2008) *A History of Armenia*, IndoEuropean Publishing, Los Angeles, s. 235.

Ermeni askerleri cesaretlendirmek için elinden geleni yapıyordu.²⁹ Çar Nikolay, daha sonra İvan Paskeviç'i komutan olarak atadı. Genaral Paskeviç komutasında Ruslar, 8 Ağustos'taki Elizabetopol muharebesinde büyük başarılar elde ettiler.³⁰ Sonraki yıl da İranlılar için pek başarılı geçmedi. Ruslar, bir yıl içinde Abbasabadi, Ordubad, Sardarabad, Nahçıvan ve Erivan'ı zapt ettiler. Taraflar arasında 28 Şubat 1828'de Türkmençay Antlaşması imzalandı. İran adına veliaht prens Abbas Mirza ve Şah'ın baş danışmanı Allah-Yar Khan Asaf al-Daula görüşmelere katılırken, Rusya'yı General Ivan Paskievich temsil ediyordu.³¹ Antlaşma neticesinde İran, Erivan şehri ve bölgesi dâhil olmak üzere, Aras nehrinin sol sahil tarafını Rusya'ya bıraktı.³² Ayrıca Rusya, İran'dan 20 milyon ruble tazminat alacak ve Hazar Denizi'nde imtiyazlara sahip olacaktı.³³ Gelecekteki bir İran tehlikesine karşı kendini koruma endişesi duyan Rusya bu amaçla İran'a karşı bir sınır hattı belirleme ihtiyacı hissetti. Bundan sonra Rusya ile İran arsındaki yeni sınır Aras nehri olarak belirlendi.³⁴ Bu arada 8.000 hane halkından oluşan ortalama 40.000 Ermeni Güney Azerbaycan topraklarından Rus topraklarına göç etti. Göç edenler Karabağ'a yerleştirildi.³⁵

Savaş bitiğinde, başpiskopos Nerses Aşdaragetsi, zengin Rusya Ermenisi tüccar Christopher Lazerev, Kont Argutinski-Dolgorukov, yazar ve devlet adamı Aleksandr Griboyedov gibi birçok nüfuzlu Rus ve Ermeni, bir Ermeni Vilayeti ya da Rusça tabirle *Armiyanskayaoblast* kurulması için çaba sarf etti. Vakit kaybetmeden, Kilise'nin gözetimi ve Rusya'nın himayesi altında bir Ermeni vilayetinin kurulabilmesi için kampanya başlatıldı. Kampanyayı sürdürenler, Ermeni gönüllülerin savaş boyunca hayati rol üstlendiğini, Ruslar ve Ermeniler arasında tarihi bağların önemini, Ermenilerin, Ruslar açısından ne kadar güvenilir olduğunu anlatarak Çar'ı ikna etmeye çalıştılar. Bununla birlikte, asıl mesele, son üç yüzyıl içinde Ermeni nüfusunun büyük bölümünün tarihi Ermenistan topraklarını terk etmiş ve Ermenilerin Erivan bölgesinde azınlık durumuna düşmüş oldukları gerçeğiydi. Buna çözüm bulmak isteyen Ermeni liderler ve Rus yandaşları, Şah Abbas döneminde İran'a sürülmüş olan Ermenilerin memleketlerine dönmesi hususunun, İran'la yapılacak olan müzakerelere bir koşul ola-

29 Basmacyan, a.g.e. s., Ayrıca bakınız; Şenol Kantarcı (2007) *Tarih ve Uluslararası Boyutuyla Ermeni Dosyası*, Lalezar Kitabevi, Ankara, s. 18.

30 Henry Tyrrell (1969) *The History of Russian Empire (From Its Foundation By Ruric The Pirate To The Accession Of The Emperor Alexander II)*, The London Printing and Publishing Company, London and New York, s. 475.

31 Russo-Persian War (1826–1828). Erişim adresi: [http://en.wikipedia.org/wiki/Russo_Persian_War_\(1826%E2%80%931828\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Russo_Persian_War_(1826%E2%80%931828)) Son Erişim: 29 Mayıs 2012

32 Akdes Nimet Kurat (2010) *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, TTK Yay., Ankara, s. 323.

33 Bournoutian (2011) s. 192.

34 Tyrrell (1969) s. 475.

35 Seyit Sertçelik (2010) *In The Light Of Russian And Armenian Sources, The Emergence Of The Armenian Question (1678-1914)*, Grand National Assembly Of Turkey Publications No:141, Ankara, s. 46.

rak dahil edilmesi konusunda, Rus komutan ve diplomatları ikna etmeye çalıştılar.³⁶

Nihayet bu konu Türkmençay Antlaşması'nın 15. maddesine girdi. Söz konusu maddeye göre İran Şahı, Azerbaycan bölgesinde meskûn ahaliyi, savaş ve Rus kuvvetlerinin geçici yönetimi süresince İran'a karşı eylemlerinden dolayı yargılamayacağına ve onlara eziyet etmeyeceğine dair söz veriyordu. Bunun yanı sıra mezkûr bölgelerde yaşayan nüfusa, eğer isterlerse, bir yıl içinde İran hâkimiyetindeki topraklardan Rus hâkimiyetindeki bölgelere göç etme hakkı verildi.³⁷ Ayrıca antlaşmayla 1795-1804 yıllarından beri tutsak alınıp İran'a götürülen ve orda yaşamaya mecbur edilen Ermeni tutsaklara bağımsızlık hakkı verildi. Böylece, bölgedeki Ermeni nüfusunda 1795-1827 yılları arasında Gürcistan'a göç eden Ermeniler nedeniyle meydana gelen düşüş telafi edilmiş oldu.³⁸

Her ne kadar Ermeni liderler Türkmençay antlaşmasına isteklerinin bir kısmını koydurmuş olsalar da antlaşma onlar için tam bir hayal kırıklığı oldu. Çünkü onların hayali otonom bir Rus-Ermeni Eyaleti kurmaktı. Oysa Çar Nikolay, 21 Mart 1828'deki fermanıyla imparatorluğa ilhak ettiği yeni yerleri "Ermeni Eyaleti" olarak ilan etti ve İmparator unvanının yanına "Ermenistan Kralı" unvanını da ekledi. Ermeniler ise 11/23 Mart 1836 tarihinde alınan bir kararla (polozhenie) elde ettikleri kilise ve eğitimle alakalı konularda özerklik ile yetinmek zorunda kaldılar.³⁹

III) Osmanlı Ermenilerinde Milliyetçi Hareket ve Ermeni Siyasi Partileri

19. yüzyılda Ermeniler arasında aydınlanma Ermeni halkının Rönesansı olarak adlandırılan, iki kaynaktan gelişmiştir. İlki Ermeni rahiplerin geliştirdiği Mekhitarist Öğreti'dir.⁴⁰ İkincisi 19. yüzyılın sosyo-siyasi gelişmelerinin yani Fransız ve Rus Devrimi kavramlarının Ermeni okur-yazarlar arasında yer bulmasıdır. Ermeniler arasında Mekhitarist Öğreti'ye bağlı din görevlileri Ermeni tarihi ve dilinin önemini öğretimlerinde vurguladılar. Tiflis'deki Nersesian Koleji (1823) ve Moskova-Lazarevski Enstitüsü'ndeki (1816) Lazarian Koleji Ermeni ulusal bilincinin oluşmasında en etkili olan eğitim

36 Bournoutian (2011) s. 193.

37 William Bayne Fisher - Avery, Peter- Gershevitch, Ilya- Hambly, Gavin- Melville, Charles (1991) *The Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press, New York, vol., 7, ss. 337-338.

38 George Bournoutian A. (1999) *The Politics of Demography: Misuse of Sources on the Armenian Population of Mountainous Karabakh*, Journal of the Society for Armenian Studies, vol., 9, s. 103.

39 Nalbandian (1963) s. 24.

40 Ermeni Katolik Kilisesine bağlı Benedikt rahiplerden Sebastia'lı Abbot Michitar tarafından 1712 yılında kurulan cemaat. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nalbandian (1963) ss. 32-33.

kurumları olmuşlardır. Bu eğitim kurumlarında çalışan eğitimcilerden Mikayel Nalbantyan, Haçadur Abovyan ve Stepan Nazaryan öne çıkan isimlerdir.⁴¹ 19. yüzyılda bir çok Osmanlı vatandaşı gibi Ermeni gençlerinden de bir çok kişi eğitim için Avrupa'ya gitti. Eğitim için yurt dışına çıkan ilk Ermeni öğrenciler Mekhitarist Manastırının mekezi olan İtalya'ya daha sonra da Paris'e gitti. Burada bu öğrenciler Fransız Devriminin yoğun olarak etkilediği bir atmosferde yaşadılar ve Lemartine, Chateaubriand, Victor Hugo, De Musset, Aguste Comte, Michelet, Guizot ve Quinet gibi düşünürlerin fikirlerinden etkilendiler. Bazıları 1830 ve 1848'de Fransa'da vukuu bulan devrimlere tanık oldu ve bağımsızlık için çok daha güçlü bir aşkla İstanbul'a döndü.⁴² 1863 tarihli Ermeni Milleti Nizamnamesi Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin durumunu tanımlarken Patrik'in yetkisini tanımlayan düzenlemeler de içermektedir. Ermeni Ulusal Meclisi'nin kurulması, ilerici Ermeniler tarafından bir dönüm noktası olarak görüldü. Bu iyileştirmelerin yanı sıra ikinci bir gelişme Protestan misyonerlerin ilköğretim, kolejler ve diğer öğrenim kurumları açmaları ve bunları Ermenilere tanıtmaları oldu. Ermeni gazeteleri ile birlikte iletişim de gelişti. Ermeni tarihi ile ilgili kitaplar, okuyucularda mevcut koşullar ile geçmişin karşılaştırılmasını sağlarken onlarda yeni ufuklar açtı. Bu gelişmeler politik Ermeni bilincinde, tamamen kültürel bir romantizmden kuvvet alan bir durumdan eyleme dayalı bir programa doğru bir evrime sebep oldu.⁴³ Ermeni komitelerinin çekirdeklerini oluşturan çeşitli derneklerin kurulması ile devam etti. Bu derneklerden ilki 1860 yılında kurulan "Hayırsaver Cemiyeti" idi. Hayırsaver cemiyeti, Kilikya'yı yüceltme amacını gütmektedir. Bu cemiyeti "Fedakârlar Cemiyeti" takip etti. 7 Mayıs 1866 tarihinde İstanbul'da Ermeni ileri gelenleri Serobe Aznavur, Srapion Hekimyan, Serobe Tagvoryan, Ekeşyan, Mikael Alişan, Matevos Mamuryan ve Arutünyan "Ser" adında bir mason cemiyeti organize ettiler. Bunların dışında 1870 yılında "Okul Sevenler" cemiyeti, 1876 yılında "Araratlı" cemiyeti, 1879 yılında "Doğu" ve "Kilikya" Cemiyetleri, 1880 yılında Erzurum'da "Silahlılar Cemiyeti" daha sonra "Kadınlar Cemiyeti" ve 1881 yılında "Anavatan Savunucuları" cemiyeti, Van'da 1881 yılında en ünlü gizli cemiyetlerden biri olan "Kurtuluş için Birlik Cemiyeti" ve 1882 yılında da "Kara Haç Cemiyeti" gibi birçok cemiyet kuruldu. Araratlı, Okul Sevenler ve Doğu cemiyetleri daha sonra "Ermeni Birlik Cemiyeti" adı altında birleştiler. Bütün bu Ermeni cemiyetlerinin kuruluş amaçlarının temelinde Ermeni toplumundaki birlik ve beraberliği sağla-

Ermeni Ulusal Meclisi'nin kurulması, ilerici Ermeniler tarafından bir dönüm noktası olarak görüldü.

41 Edmund Herzig ve Kurkchian, Marina (2005) *Armenians Past And Present In The Making Of National Identity*, Routledge Curzon Publishers, s. 76.

42 Nalbandian (1963) s. 46.

43 Herzig-Kurkchian (2005) s. 76.

mak, Ermenilerin haklarını korumak gibi sebepler oluşu gibi Kara Haç Cemiyeti ve buna benzer diğer gizli cemiyetlerin amaçları arasında gençliğin silahlanmasını sağlamak ve silahlı isyanları organize etmek gibi sebepler de mevcuttu.⁴⁴ Ayrıca, bütün bu cemiyetler, Doğu Anadolu'da okullar açarak öncelikle gençleri eğitmeyi amaç edinmişlerdi. Osmanlı Hükümeti de bu cemiyetlerin eğitim faaliyetlerini, onların doğal hakkı olarak görmüş ve bu cemiyetlerin daha sonra devletin aleyhinde zararlı faaliyetler içerisine girebileceklerini düşünmemiştir. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti Ermeni cemiyetlerinin okullar açmasına izin vermiştir. Nitekim Kilikya Cemiyeti, 1880 yılında Zeytun'da (Süleymanlı) erkek ve kız öğrencilerin birlikte öğrenim gördükleri bir okul açmıştı. 1881 yılında ise Alaverdyan'ın gayreti ile Ermeni Cemiyetleri Birliği yine burada bir şube açmıştır. Kilikya Cemiyetinin açtığı okul sayısı 11'i bulurken, cemiyetin bütçesi de 3306,88 Osmanlı altını idi. Ayrıca, Doğu veya Okul Sevenler Cemiyeti, 5 okul ve 1386,28 Osmanlı altını; Araratlı Cemiyeti ise 8 Okul ve 422,43 Osmanlı altınına sahip idi. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Araratlılar Okul Sevenler, Doğulu ve Kilikya Cemiyetleri ile birleşerek Ermeni Birleşik Cemiyetini kurdular. Bu cemiyet, Türk ve Rus Ermenilerini, milli amaçlarına ulaşmak için aynı çatı altında bir araya getirdi. Cemiyet, Van'da bir okul açarak, burada yetiştirilen Ermeni gençlerin, milli ruh ve bağımsızlık gibi düşünceleri Ermeniler arasında yaymalarını hedefliyordu. Ermeni Birleşik Cemiyeti'ne, Rus Ermenileri ve Rus konsolosları büyük yardımlarda bulunuyorlardı. Yukarıda bahsettiğimiz Ermeni cemiyetlerinden 1881 yılında Erzurum'da kurulmuş olan "Anavatan Savunucuları" cemiyeti, partizan birlikleri oluşturmuştu. Bu partizan birlikleri 400 kişiden fazla idiler ve bu kişilere düzenli olarak askerî eğitim verilmekteydi. Cemiyetin silah ve cephanesi mevcuttu. Bu cemiyetin faaliyetleri hakkında Rusya'nın Erzurum Büyükelçisi A. Deneti, 1882 yılında hazırlamış olduğu raporunda, cemiyetin, Türk yönetimine karşı silahlı bir isyan çıkarma gayreti içinde olduğunu, aramalar sırasında beyannameler ve silahların bulunduğunu belirtmiş ve cemiyet üyelerinin, ellerine silahlarını alarak, anavatanın (Ermenistan) çıkarlarını koruyacakları şeklinde ant içtiklerini yazmıştır. Bu gizli cemiyetlerin faaliyetleri bununla da sınırlı kalmamış, 1862, 1865, 1875, 1878, 1879 yıllarında Zeytun, 1862 yılında Van, 1863 yılında Muş, 1865 yılında Çarsancak'ta çıkan Ermeni isyanlarında da rol oynamışlardır.

1) Armenekan Partisi

Armenekan Partisi ihtilalcı faaliyetleri amaç edinen ilk Ermeni siyasi partisi oldu. Bu parti 1885 yılında Mekertitch Portakalyan'ın öğrencileri tarafından Van'da kurulmuştur. Portakalyan ve beraberindekiler 1885 sonbaharında Mekertitch ve Girigiagos Terlemezyan kardeşlerinin bahçesindeki üzüm-

⁴⁴ Kamuran Gürün (2005) *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 186.

lerin sıkıldığı küçük bir damda ilk toplantılarını yaptılar. Odada sadece bir hasır olduğu için daha sonra buraya “hasır damı” denildi. Hasır damındaki ilk toplantıdan sonra ilk Ermeni İhtilal Partisi Armenekan kurulmuş oldu. Bu kurucu toplantıda dokuz genç adam vardı. Bunlar toplantıda Mekertitch Terlemezian, Girigiagos Terlemezian, Ruben Shatavorian, Grigor Odian, Grigor Adjemian, M. Parutdjian, Ghevond Khandjian, Grigor Beozikian ve Garegin Manukian’dı. Yine parti kurucuları arasında adı geçen Yeghiche Gontackhjian, Gabriel Natanian ve Dr. Galust Aslanian Van’da olmadıkları için bu ilk toplantıya katılamadılar.⁴⁵ Parti, ismini yayın organı olan Armenia gazetesinden alıyordu.

Erzurum’da yaşanan olaylardan sonra tutuklamalar başlamış ve Portakalyan’ın Van’da oturması yasaklanmıştı.⁴⁶ Bunun üzerine Portakalyan, bazı taraftarları ile birlikte Marsilya’ya giderek burada Armenia adında bir gazete çıkartmaya başlamıştır. Bu derginin dört ana yayın prensibi vardı; a) Dünyanın dikkatini Türkiye’deki Ermenilerin durumu üzerine çekmek, b) Diasporada yaşayan Ermeniler sayesinde anavatandaki Ermenilere yardım etmek, c) Portakalyan ve arkadaşlarının fikirlerini Ermeniler arasında yaymak, d) Portakalyan ve beraberindekilerin bilgi ve deneyimlerini Ermeni milleti için kullanmak.⁴⁷

Bu partinin programı incelendiğinde, Ermeni halkının bağımsızlığı meselesini ve bir Ermeni devletinin kurulması gerektiğini ileri süren ilk siyasi Ermeni partisi olduğu anlaşılmaktadır.

İlerleyen zamanlarda Armenekan partisi, hem Türkiye’nin çeşitli şehirlerinde hem de İran, A.B.D. ve Kafkaslarda şubeler açtı. Partinin kuruluş yıllarında ve faaliyetlerinin ilk dönemindeki amacı devrim yolu ile Ermeni halkının kendi kaderini kendisinin tayin etmesi için hak elde etmeye çalışmaktı. Armenekan Partisi kendi amacına ulaşmak için Ermeni halkını uyandırmayı, onlara askerî eğitim vermeyi, disipline alıştırmayı, silah ve para elde etmeyi, askerî birlikler oluşturmayı ve genel bir savaşa hazırlanmayı gerekli görmekteydi. Bu partinin programı incelendiğinde, Ermeni halkının bağımsızlığı meselesini ve bir Ermeni devletinin kurulması gerektiğini ileri süren ilk siyasi Ermeni partisi olduğu anlaşılmaktadır. Burada dikkat çeken husus, bu partinin Ermenilerin bağımsızlığına vurgu yapmış olmasıdır. Bu parti sadece Ermeniler arasında faaliyet gösterilmesi gerektiğini savunmaktaydı.⁴⁸

45 Nalbandian (1963) s. 96.

46 Orhan Doğan (2008) “Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütyun” (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev’in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu). Erişim Adresi: http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2008/20/ODOGAN.PDF, s. 307-328. Son Erişim: 29 Mayıs 2012

47 Nalbandian (1963) s. 94.

48 Doğan, s. 311.

a) Parti Programı

Armenakan Partisinin programı Van'da oluşturuluş ve burada "Parti Programı" başlığı altında kâğıda dökülmüştü. Programın en fazla yedi-sekiz elyazması kopyası mevcuttu ve bunlar parti üyelerinin huzurunda yüksek sesle okunurdu. II. Dünya Savaşı'na kadar parti programı yayınlanmadı. Parti programı yedi bölümden oluşuyordu.

I) Amaç: Ermeniler için kendi kendilerini yönetme hakkını devrim yoluyla kazanmak. Parti, mezhep ayırımın yapmadan kendini Ermeni milletine adanacaktır. Partiye Ermeni olmayanları almak parti enerjisinin boşa harcanmasına ve Ermeni Devriminin gecikmesine sebep olacaktır.

II) Metotlar: Parti amaçlarını aşağıdaki yöntemlerle gerçekleştirmeyi ummaktadır;

1. Aynı ideale inan tüm kahraman Ermenileri birleştirerek,
2. Yandaşlarına merkezî emirler (hedefler) vererek,
3. Yandaşlarını organize ederek ve onlardan hiçbir zorlama olmadan partiye katkıda bulunmalarını isteyerek,
4. İhtilal fikirlerini edebi ve şifahi propaganda yoluyla, sürekli ve devamlı ikili ilişkilerle, uygun eğitim yöntemleri ve parti liderlerinin karakterlerini örnek gösterip yayarak,
5. Ermeni milletine askerî disiplin kurallarını ile silah kullanmayı öğretmek ve gerilla operasyonları düzenleyerek meşru müdafaa ruhunu oluşturarak,
6. Tüm Ermenileri özellikle de dış şartlar buna katkı sağlayacağı zaman, genel bir direniş için hazırlayarak,
7. Ölüm cezalarına ve zamansız tahriklere yol açacak gösterilerden kaçınarak.

III) Organizasyon: Parti üyeleri aktif ve yardımcı kuvvetlere bölünmüştü. Aktif üyeler aidat ödeyen ve partinin kural ve düzenlemelerini kabul eden üyelerdi. Yardımcı kuvvetler ise moral ve maddi destek veren ancak partinin kurallarını kabule zorlanmayan üyelerdi. Aktif üyelerin verdiği aidatların yarısı merkez yöneticileri arasında paylaştırılmak üzere merkezi yönetime diğer yarısı ise bölgesel komitelere verilmek üzere ayrılmıştı. Partinin yurt dışındaki üyelerinden gelen yardımların yüzde kırkının yine merkezi yönetime verilmesi kararlaştırılmıştı.

IV-V) Merkezi Yönetim: Her bölgeden gelen temsilcilerden oluşuyordu. Partinin ihtilalcı eylemlerini yönetip denetlerdi. Bölgeler aktif üyelerden oluşan gruplardan oluşurdu. Çeşitli grupların temsilcilerinden oluşan Özel Komite bölgelerdeki ihtilal eylemlerini düzenlerdi. Özel komite üyeleri Merkezi Yönetimin izniyle eylemleri gerçekleştirecek olan kişilerle parti dışında işbirliği yapabiliyordu. Her bölgenin yönetiminin bölge ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş ve parti programına aykırı olmayan kendi özel tüzüğü vardı.

VI) Yayın Aracı: Bu ana fikirler doğrultusunda Armenia gazetesi, partinin fikirlerini yaymak için vardır. Parti gazeteyi hem maddi hem manevi şekilde destekleyecektir ancak gazetesinin editörü Armenekan Partisinin yönetsel ve finansal işlerinden sorumlu değildir.

VII) Programın Yeniden Düzenlenmesi: Bu Özel Komitedeki bölgesel temsilciler oy çokluğuyla sağlanabilir.

Parti programı partinin ihtilalcı eylemleri nerede gerçekleştireceğini tam olarak belirtmemektedir. Programda parti emellerinin sadece Türkiye Ermenilerinin yaşadığı bölgeleri mi kapsadığı yoksa Rusya ve İran'da da Ermenilerin yaşadığı bölgeleri kapsadığı net değildir. Ancak parti eylemlerinin öncelikle Türkiye'de ve yoğun olarak Van'da gerçekleştiği düşünüldüğünde Parti'nin öncelikli olarak Türkiye'de Ermenilerin yaşadığı bölgelerle ilgilendiği varsayılabilir.

Armenekanlılar gelecekteki bir isyan hareketi için hazırlığı vurguladılar. Bunun için fazlasıyla ön hazırlık yapılması gerektiğine inanıyorlar ve zamansız bir devrimin istenmediğine dikkat çekiyorlardı. Kültürel, politik ve askerî eğitim bu devrim için olmazsa olmazdı. Bu eğitim Portakalyan tarafından Van'da kendi açtığı okullarda zaten uygulanmaya başlamıştı. Ermenilerin yabancı olduğu silah eğitimine özel bir önem verilmekte ve bu eğitim bir Ermeni olan Rusya Konsolos vekili Major Karamsaryan tarafından Normal Okulunda verilmekteydi.⁴⁹

2) Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi

Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi, Türkiye ve İran topraklarında kurulmuş ilk sosyalist partiydi. Tüm teorileri ve kurucuları Marksistti.⁵⁰ Portakalyan 1885 yılında Marsilya'ya gitmiş ve burada Armenia adında bir gazete çıkarmaya başlamıştı. Portakalyan, Armenia gazetesinin temel ama-

49 Nalbadian (1963) s. 97-99.

50 Nalbadian (1963) s. 104.

cının Ermeni tüccarlar ile çeşitli ülkeler arasındaki ticarî ilişkilerin geliştirilmesi olduğunu belirterek gazetenin çıkarılış amacının ticarî bir nedene bağlı olduğunu açıklamıştı. Ancak, bu gazete kısa bir süre içinde, Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde okuyan Kafkasyalı Ermeni öğrencilerin devrimci ve bağımsızlık gibi fikirlerinin işlendiği bir yayın organı haline geldi. Gazetede yayınlanan ve devrim fikrini işleyen yazıların büyük bir kısmı Türkiye ile ilgili olmakla beraber Rusya Ermenileri hakkında da ihtilalcî düşünceleri destekleyen yazılar yayınlanıyordu. Armenia gazetesinde Türkiye ve Rusya ile ilgili yayınlanan bu yazılar sonucunda gazetenin Türkiye'ye girişi 1885 yılının Ağustos ayında yasak edilmişse de gizli olarak gelmeye devam etmiştir. 1886 yılında da bu gazetenin Rusya'ya girmesi yasaklandı.

Armenia gazetesinin Türkiye ve Rusya'ya girişinin yasaklanmasının akabinde, gazetede daha cesur ve açık düşünceler ifade edilmeye başlandı; gazetede yayınlanan yazılarda artık konuşmaktan çok iş yapılması ve üyelerinin Türkiye'ye gidip orada devrimci düşünceleri hayata geçirecek "ihtilalcî bir cemiyetin" kurulması gerektiği ifade edilmeye başlanmıştı. Kurulması düşünülen bu cemiyetin başına geçmesi için Portakalyan'a bir teklif götürüldü, ancak Portakalyan bu teklifi kabul etmeyerek geri çevirdi. Portakalyan'ın böyle bir teklifi geri çevirmesi Kafkasyalı Ermeni öğrenciler arasında büyük bir şaşkınlık yarattı. Öğrenciler bu şaşkınlıklarını bir süre üzerinden atamadılar. Ancak, bir müddet sonra Paris ve Monpel'den Cenevre'ye gelen bu Ermeni öğrenciler, burada Portakalyan'ın iştirak etmediği bir cemiyeti kurmayı kararlaştırdılar. Böylece, Hınçak Komitesi, Batı Avrupa üniversitelerine öğrenim görmek üzere gitmiş olan Rus uyruklu Ermeni öğrenciler tarafından İsviçre'nin Cenevre şehrinde 1887 yılının Ağustos ayında kurulmuş oldu.⁵¹ Komitenin kurucuları arasında Avetis Nazarbekyan, Maro Nazarbekyan, Ruben Hanzat gibi isimler bulunmaktadır. Bu kişiler kurdukları cemiyetin programını hazırladıktan sonra, kendilerine ait bir yayın organı üzerinde çalışmaya başladılar. Ancak, Cenevre'de Ermenice baskı harfleri bulunmamaktaydı. Bu Ermenice baskı harflerinin Viyana veya Venedik'ten getirilmesi gerekiyordu, ancak cemiyetin yeterince parası bulunmamaktaydı. Bu nedenle Cenevre'de ilk kez bir Kafkas gecesi düzenlediler ve bu geceden elde ettikleri parayla da Ermeni baskı harfleri sipariş edildi.⁵² Sipariş verilen harfler gelinceye kadar geçen sürede ise cemiyet üyeleri, Rus matbaasına giderek burada baskı işlemlerini öğrendiler. Çıkaracakları gazetenin adını da Hınçak olarak koydular. Bu sırada, G. Karacayan cemiyetten ayrıldığı için cemiyetin üyeleri sadece 5 kişi kalmıştı. Hınçak gazetesinin ilk sayısı 1887 yılının Kasım ayında, ikinci sayı-

51 Nalbadian (1963) s. 104.

52 Nalbadian (1963) s. 107.

sı ise 1888 yılının Ocak ayında yayınlandı. Nazarbekyan, Vardanyan ve Haracıyan tarafından hazırlanan cemiyet programı da 1888 yılında açıklandı.⁵³

1889 yılında Hınçaklar teşkilatlarını mükemmelleştirdiler. Hınçakların faaliyetleri sonucunda 1890 yılında silah araması ve Ermeni Sanasaryan Okuluna siyah çelenk asılması meselesi yüzünden, Erzurum'da ayaklanma baş gösterdi. Bunun ardından birçok yerde büyüklü küçüklü olaylar başladı.

Hınçakların önderliğinde yürütülen gösteri ve ayaklanmaların en büyüğü İstanbul'da gerçekleşti. 1890 yılında partinin lider kadrolarından olan Cangülyan, Kılıcyab, Açıkbaşyan, Boyacıyan ve Damadyan adlı kişiler, İstanbul'da ayaklanma hazırlıklarına başladılar. Kumkapı kilisesinde yapılan konuşmalardan ve Cangülyan'ın Osmanlı Devleti'nin simgesi olan tuğrayı ayakları altına alarak parçalamasından sonra, göstericiler önde patrik olduğu halde şikâyetlerini iletmek üzere silahlı olarak Bab-ı Ali'ye geldiler. Alınan önlemler sayesinde göstericiler dağıtılarak bu girişim sonuçsuz bırakıldı. Bu hareketleri uygun bulunmadığı söylenen patrik Aşıkyan görevinden ayrıldı. Hınçak partisi bundan sonra eylemlerini bir kat daha şiddetlendirdi. İstanbul başta olmak üzere ve diğer vilayetlerde yeni gösteriler düzenlediler. Rus ve İngiliz elçilikleri doğu illerindeki konsoloslukları aracılığıyla komite üyelerini gizliden gizliye kışkırtıyor ve kendilerine maddi ve manevi yardımlarda bulunuyorlardı. Komiteler halktan bazı kişileri yalan vaatlerle kandırarak terörist gurupları oluşturdular.

1894'te parti üyeleriyle aynı düşüncede olan Meteos İzmirliyan, Millî Meclisin baskısıyla patrik seçildi. Meteos İzmirliyan partrik olduktan sonra partinin reisliğini de üstlendi ve örgütlenmeyi bir kat daha arttırarak eylemcileri yüreklendirdi. O sıralar Muş Mutasarrafına hakaret ettiği için görevinden alınan ve İstanbul'a gönderilen Kirkor Alatciyan adındaki bir papaz da Patrik İzmirliyan tarafından ruhani Meclis Başkanlığına ve daha sonra da Kilikya katalikosluğuna atandı.⁵⁴

Hınçaklar 1897'de ikiye bölündüler. Bir kısmı, Asıl Hınçaklar (Nazarbeg taraftarı olanlar), öbür kısmı da (Arpiyar Arpiaryan liderliğindeki) Yenilikçi Hınçaklar (Vera Gazmıyal Hınçaklar) adını aldılar.⁵⁵ Hınçak Komitesi, programı ve yöntemlerine rağmen Ermeniler arasında büyük taraftar bulamadı. 1900'lerden itibaren birçok komite taraftarı Birleşik Krallık, Rusya

53 Doğan (2008) s. 312.

54 *Ermeni Komitelerin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra)* (2008), Yay., Haz., Tetik, Ahmet-Gürler, Melike- Aksu, Çiğdem, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, s. 11.

55 Doğan (2008) s. 315.

ve Kafkasya'da öldürülünce büyük kan kaybetmelerine rağmen yine de I. Dünya Savaşı sürecinde Ruslarla işbirliği yapmak yoluyla eylemlerine devam edebilmişlerdir.

a) Parti Programı (1887)⁵⁶

Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi (1887), programı aşağıdaki gibi özetlenebilir:

I. Zamanın ideolojik etkisi, toplumun yeni bir bakış açısına sahip olmasına yol açtı. Parti, mevcut dünya koşullarına nüfuz edebiliyor ve her yerde var

Ermeniler kendi siyasi haklarından mahrum edilmiş ve asalak derebeylerin kölesi olarak yaşamaya, sessiz kalmaya zorlanmışlardır.

olan eşitsizlikleri görebiliyordu. İnsanların büyük çoğunluğu kendi ayrıcalıklı konumları sayesinde yoksul kitlelerin kontrolünü eline geçiren küçük bir azınlık tarafından ezilip sömürülüyordu.

Bu büyük çoğunluk için tam ve gerçek bir özgürlük elde etmek için, insani ve sosyalist ilkelere dayalı yeni bir düzen kurmak zorunlu

du. Mevcut düzenin devrim yoluyla yok edilmesi gerekiyordu. Daha sonra, eski toplumun küllerinden, ekonomik gerçekler ve sosyalist adalete dayalı, yeni bir toplum inşa edilmelidir.

II. Partinin öncelikli hedefi, Türkiye Ermenistan'ının⁵⁷ siyasi ve ulusal bağımsızlığını elde etmektir. Asya Türkiye'sinde Ermenilerin içinde bulunduğu koşullar ortaya konmuş ve Hınçak faaliyetlerinin neden bu alanda yoğunlaşması gerektiği açıklanmıştır. Burada Ermenilerin emeği ve topraklarının sahip olduğu zenginlikler aristokratlar, kapitalistler ve hükümet tarafından sömürülmektedir. Bu haksızlıkların yanı sıra, Ermeniler kendi siyasi haklarından mahrum edilmiş ve asalak derebeylerin kölesi olarak yaşamaya, sessiz kalmaya zorlanmışlardır. Yağmacı kabile adamlarının korkusundan istedikleri gibi ibadet etme serbestisi yoktu. Ermenileri kölelikten kurtarmak için, Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi Ermenileri sosyalizme giden yolda yönlendirerek onların öncelikli hedefi olan Türk Ermenistanı'nın özgürlüğüne kavuşması için çalışmalarını sağlayacaktır.

Öncelikli hedefler tayin edildikten sonra, bazı siyasi ve ekonomik amaçlar uygulamaya konulmalıdır.

56 Program Partinin resmi internet sitesinden alınmış olup tarafımızdan Türkçeye tercüme edilmiştir. Site Erişim Adresi: http://www.hunchak.org.au/aboutus/historical_program1887.html Ayrıca bakınız: Nalbandian (1963) ss.108-113.

57 Anadolu kastedilmektedir. Aynı isim bundan sonra Anadolu olarak zikredilecektir.

b) Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi'nin Politik Amaçları

- 1) Süresiz bir Halk Yasama Meclisi, serbest seçimlerde doğrudan oyla seçilir. Seçmenler, tüm ulusal ve idari sorunlarda tam yetkiye sahiptir.
 - a) Halkların temsilcileri toplumun her kesiminden seçilecektir.
 - b) Yasama Meclisi, emniyeti için Ermenistan'ın en önemli şehirlerinden birinde oluşturulacaktır.
- 2) Kapsamlı bölgesel özerklik.
- 3) Yaygın toplumsal özerklik.
 - a) İki ve üçüncü maddelerle alakalı olarak, insanlar tüm kamu yöneticilerini seçme yetkisine sahiptir.
- 4) Her birey, mevki veya zenginlik ayrımı olmadan, ofis tutma hakkına sahiptir 5. Tam basın, konuşma, vicdan, toplantı, organizasyon yapma ve seçim propagandası özgürlüğü.
- 5) Kişi ve her bireyin evi dokunulmazlığa sahiptir.
- 6) Evrensel askerlik hizmeti.

Partinin ekonomik amaçları, halkın ihtiyaçları ve arzuları üzerine dikkatli bir soruşturma sonrasında tespit edilmiştir. İki ekonomik hedef program içinde açıklanmıştır. Bunlar belli bir gelir dilimi üzerinde kademeli bir vergilendirme sistemi ile evrensel, zorunlu ve ilerici bir eğitim sisteminin kurulmasıdır.

III. Hınçakyan programı, parti amaçlarına ulaşmanın tek yolu olarak devrimi savundu. Anadolu, partinin ihtilal eylemelerinin gerçekleştirileceği saha olarak kararlaştırılmıştır. Parti, Anadolu'da mevcut olan sosyal düzenin, Türk hükümetine karşı şiddet yoluyla değiştirilebileceğine inanmaktadır ve şu yöntemleri benimsemiştir; propaganda, tahrik, terör eylemleri ile köylü ve işçi faaliyetleri.

Propaganda kişilere onları iki temel hedefe yönlendirmek için eğitim yoluyla uygulanmalıdır. Bu iki hedef; devrim için temel nedenler ve uygun zamanda hükümete karşı isyan ve başarılı bir devrimden sonra kurulacak olan sosyal düzen.

Tahrik ve terör eylemlerine halkın isyan ruhunu coşturmak için ihtiyaç vardı. Hükümet karşıtı gösteriler, vergi ödemeyi ret, reformlar için talepler ve aristokrasiye karşı nefret, tahrik kampanyasının parçası idi. Terör, halkı korumak ve Hınçak programına onların güvenini kazanmak için bir yöntem olarak kullanılacaktı.

Parti Örgütü, merkez yürütme kurulu tarafından yönetilen merkezi bir organizasyon olacaktı.

Devrim, tek başına parti örgütünün katılımıyla kazanılamazdı. Köylü ve işçilerin aktif desteğini kazanmak kesinlikle gereklidir. Köylüler ve işçiler partinin kazanımlarını ve halkın çıkarlarını korumak, hükümetin kontrolünü ele geçirerek demokratik ilkeler ışığında yönetmek için gereklidir.

IV. Genel amaçları gerçekleştirmek amacıyla bir isyan başlatmak için en uygun zaman Türkiye'nin bir savaşa dâhil olduğu zamandır.

Anadolu'da yaşayıp Ermeni olmayan diğer azınlıklar göz ardı edilmeyecektir. Parti Ermeniler dışındaki diğer azınlıkların da durumlarının iyileştirilmesi için mücadele edeceğini ilan eder. Bu, Süryaniler ve Kürtler gibi diğer azınlıkların sempatisini kazanmak için gereklidir.

V. Programın son bölümünde Anadolu'nun Ermenilerin en çok yaşadığı bölge olduğuna dikkat çekilir ve bölge aynı zamanda tarihî Ermenistan'ın en büyük bölümünü oluşturmuştur. Büyük güçlerle imzalanan Berlin Antlaşması Madde LXI (61)'de, Türkiye'nin Ermenilerin yaşadığı yerlerde reform yapmayı kabul ettiği gibi, Ermeni halkının büyük çoğunluğu, Osmanlı hükümdarları tarafından dayatılan imkânsız şartlar altında yaşıyorlardı.

Bu değerlendirmeler, Parti'nin, Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmak için tüm devrimci güçlerin kendilerini bu uğurda adanmalarını talep edebilmesini sağlar. Parti ve onun takipçileri, bu bölgeye ilişkin diğer güçlerin bencil çıkarlarına karşı durarak, zaten iflas etmiş Osmanlı rejiminin yıkılmasından sonra Avrupa ülkelerinin kendileri için sistematik olarak, Ermenistan da dâhil olmak üzere imparatorluğu böcekleri öngörüsünde bulundu. Bu arada Parti öncelikli hedefinin Türkiye Ermenistan'ının siyasi bağımsızlığı olduğunu tekrar beyan eder.

Türkiye Ermenistan'ının bağımsızlığı kazanıldıktan sonra, devrim, Rusya ve İran sınırlarında kalan Ermeni topraklarında gerçekleştirilecektir. Hedef, Türkiye, İran ve Rusya'daki Ermeni topraklarını birleştirerek federatif demokratik bir Ermeni Cumhuriyeti kurmaktır. Ermenilerin yaşadığı bölge-

ler bağımsızlığını kazanınca, Ermeniler anavatanlarında özgürce yaşayacak ve nihai hedef olan tüm insanlık için sosyalist bir toplum oluşturulacaktır.

Parti programında iki önemli hedef öne çıkmaktadır. İlki ve öncelikli olanı Anadolu Ermenistan'ının bağımsızlığı ikinci ve gelecekte gerçekleştirilmesi planlanan hedef ise sosyalizmdi. Bu iki amaç onursal hedeflerdi. Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi'nin programı tartışmasız bir şekilde 19. yüzyılda bağımsız ve birleşik bir Ermenistan Cumhuriyeti talep eden ve bunun ötesinde tüm insanlık için sosyalizm dileyen ilk ve tek parti oldu.

Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisinin programı hem sosyalist hem de milliyetçi bir programdı.

3) Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun)

Ermeni Devrimci Federasyonu, radikal milliyetçi Ermeni siyasi örgütü, Ermenistan'ın bağımsızlığını sağlamak amacıyla 1890'da kuruldu. Halen gerek Ermenistan Cumhuriyeti'nde gerek diasporadaki Ermeniler arasında aktif bir siyasi partidir. Ermenice adıyla Daşnaksutyun olan örgütün adı dilimize bir takım ses değişikliklerinden sonra Taşnaksutyun olarak geçmiştir ve kısaca Taşnak adıyla da bilinir. Ermenicede “federasyon” anlamına gelir. Çünkü örgüt özellikle Rusya'daki Ermeni örgütleri başta olmak üzere birçok örgütün birleşmesinden oluştuğundan bu adın verilmesi uygun görülmüştür.⁵⁸

Federasyonu ortaya çıkaran fonksiyonlar üç ana gruba bölünebilir. Sosyalist olmayan milliyetçi ihtilalcılar denilen ilk grup, Türkiye Ermenilerinin bağımsızlığı ile ilgilenen ve Armenakan Partisi'ne eğilimi olan kişilerdi. Bunların Petersburg'da okuyan öğrenciler olup, sözcüleri zengin bir Rus Ermenisi olan Konstantin Hatisyan'dı. Bu grup Tiflis'te “Severne Nomera” (Kusey Pansiyonu) pansiyonunda toplandıkları için “Kuzeyliler” deniyordu.

Sosyalist ihtilalcıların bir grubu, Rus ve Gürcü ihtilalcılarla işbirliği yapmak ve Çar rejimini devirmek görüşündeydi. Diğer bir grubu ise sadece Türkiye Ermenileri ile meşgul olmak isteyen gruptu. Her iki sosyalist grup da genellikle Moskovalı öğrencilerden kuvvet alıyordu. Bu grup genellikle Tiflis'te “Luzhnye Numero” (Güney Pansiyonu) pansiyonunda toplanıyordu ve bu yüzden bu gruptakilere “Güneyliler” deniyordu. Türkiye Ermenileriyle meşgul olmak isteyenler arasında Hınçak partisine mensup olanlar da vardı.⁵⁹

58 Gürün (2005) s. 191.

59 Nalbandian (1963) s. 152.

Bu çeşitli grupların bir araya nasıl ve ne zaman geldikleri bilinmiyor ancak 1890'da Tiflis'te Krisdapor Mikaelyan, Simon Zavaryan ve Stepan Zoryan ve Hınçaklar namına da Rupen Hanazad'ın toplantılar düzenledikleri ve partiyi kurdukları genel kabul görmektedir. Başlangıçta partinin sevk ve idaresi Cenevre'de bulunan gizli bir büronun elinde olduğu ve bu büronun partinin normal üyelerini çok sıkı bir disiplinle idare ettiği söylenir.⁶⁰ Ancak Nalbandian'a göre parti mekezî Trabzon olarak seçilmişti ancak bütün işler Tiflis'ten yönetiliyordu ve beş kişiden oluşan Mekezî Komite Tiflis'te oturmakta ve partinin sevk ve idaresini buradan yapmaktaydı. Mekezî Komite'yi oluşturan beş kişi C. Mikaelian, S. Zavarian, Abraham Dastakian, H. Loris-Malikian ve Levon Sarkisian'dı.⁶¹

1891 yılında, cemiyetin yayın organı olan "Droşak" (Bayrak) gazetesi yayın hayatına başladı. Bu arada Hınçak ve Taşnak cemiyetleri arasında bazı birleşme eğilimleri görülse de bu uzun sürmedi. Çünkü Hınçak Cemiyeti Taşnaklarla birleşmek için sosyalizmi şart koşuyordu. Oysa Taşnaklar Türkiye'deki Ermenilerin buna henüz hazır olmadığını düşünüyordu. Nihayet Hınçak ve Taşnaksutyun cemiyetlerinin beraberliği uzun sürmedi ve Hınçak Komitesi, yeni başlayan bu siyasi hareketin, sosyalizm düşüncesi ile bağdaşmadığını ileri sürerek Taşnaksutyun ile olan beraberliğini devam ettirmeme kararı aldı. Bu şekilde hem Armenakan Cemiyeti hem de Hınçak, bağımsız birer Ermeni cemiyeti olarak varlıklarını sürdürmeye devam ettiler. Daha sonra ise Taşnaksutyun Cemiyeti ile mücadele etmek zorunda kaldılar. Zaten, Hınçak ile Taşnaksutyun arasında gerçekleşen müzakerelere rağmen, Hınçak cemiyeti birleşmeyi fazla önemsememiş ve 1896'da tamamen ayrılmalarına kadar geçen süre içinde de bağımsız olarak faaliyet göstermiştir.

a) Parti Programı

Taşnaksutyun Cemiyeti'nin programı, bütünüyle ancak 1894 yılında yayınlandı. Cemiyetin kuruluşundan cemiyet programının yayınlanmasına kadar geçen süre içinde cemiyetin bir programı olmamıştır. Ancak 1892 yılında yapılan genel kongrede alınan kararlar, cemiyetin daha sonra yayınlanan programının temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle kongrede alınan bu kararların cemiyetin programı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira 1894 yılında yayınlanan programla 1892 genel kongre kararları arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Bununla birlikte cemiyetin dört yıl boyunca tam anlamıyla oluşturulmuş bir programının bulunmaması diğer Ermeni siyasi

60 Gürün (2005) s. 192.

61 Nalbandian (1963) s. 155.

grupları tarafından eleştirilmiştir. Taşnaklar ise bu durumu sözün değil işin daha önemli olduğunu ifade ederek açıklamaya çalışmışlardır. Taşnaklar için bir düzine silah nakledecek çete, bir düzine programdan daha değerliydi. Tanaksutyun Cemiyetinin programına temel teşkil eden fikirler ise bu cemiyetin 1892 yılında yaptığı ilk toplantıda kabul edilmişti. 1892 yılında Cenevre’de yapılan bu kongre, 32 üyenin katılımıyla gerçekleştirildi. Kongre kararlarına bakıldığında Taşnak Cemiyeti’nin de Hınçak Cemiyeti gibi sadece Osmanlı Ermenilerinin yaşadığı bölgelere vurgu yaptığı görülmektedir. Bu kongreye katılanlar tarafından üzerinde anlaşma sağlanan prensiplerden dikkat çekici olanlar şunlardır:

1. Taşnaksutyun Ermeni Cemiyetinin amacı, ihtilal yolu ile kendilerinin Türkiye Ermenistan’ı olarak kabul ettikleri bölgenin siyasî ve ekonomik bağımsızlığına kavuşmasını sağlamaktır. Cemiyetin amacı bu şekilde ifade edildikten sonra, kongrede, gelecekte kurulacak olan “bağımsız Ermenistan”ın yöneticilerinin seçimle iş başına geleceği; vatandaşların kanun karşısında eşit olacağı; vergilendirmelerin gelirlere uygun şekilde düzenleneceği vb. siyasî, ekonomik ve sosyal alanlarla ilgili fikirler ifade edilmiştir.

Kongre kararlarına bakıldığında Taşnak Cemiyeti’nin de Hınçak Cemiyeti gibi sadece Osmanlı Ermenilerinin yaşadığı bölgelere vurgu yaptığı görülmektedir.

2. Cemiyetin, amacına ulaşmak için başvuracağı yöntemler ise şu şekilde kabul edilmiştir:

- a) Ermeni Cemiyeti Taşnaksutyun, ihtilal yoluyla kendi amacına ulaşmak için ihtilalcı gruplar oluşturmak ve bu ihtilalcı gruplar ile hükümete karşı mücadele etmek.
- b) Taşnaksutyun Cemiyeti’nin temel prensiplerinin ve amacının aynı zamanda ihtilal düşüncesinin propagandasını yapmak.
- c) Savaşçı grupları organize etmek, bu savaşçıların eğitimlerini sağlamak.
- d) Hem sözle hem de yapılacak işlerle halkın ihtilalcı ruhunu canlandırmak.
- e) Halkın silahlanmasını sağlamak için bütün yöntemleri hayata geçirmek.
- f) Yüksek mevkilerde bulunan kişilerle, hainlerle, muhbirlerle mücadele etmek ve bu kimselere karşı terör faaliyetlerinde bulunmak.

- g) Hükümet müesseselerini tahrip etmek ve yağmalamak.
- h) (Anadolu'ya) insan ve silah göndermenin yollarını yaratmak.
- i) Oluşturulan gruplara silah, para ve insan yardımı sağlamak.

Taşnaksutyun Partisi'nin 1894 yılında kendi yayın organları Droşak (Bayrak) dergisinde yayınladığı parti tüzüğünde de, Partinin amacının, "Türkiye Ermenistanı'nda siyasi ve ekonomik özgürlük elde etmek olduğu belirtilirken bu amaca ulaşmak için kullanılacak yöntemler arasında halkı silahlandırmak, savaşçı gruplar oluşturmak ve bu grupları hem ideolojik hem de pratik olarak yetiştirilmeleri, (Anadolu'ya) insan ve silah göndermenin yollarının yaratılması, devrimci komitelerin oluşturulması ve bu komitelerle sıkı ilişkilerin kurulması, gruplara silah, para, insan yardımında bulunmak gibi fikirler beyan edilmiştir.⁶²

b) Taşnaksutyun Partisinin İç Tüzüğü⁶³

Amaç

1. Taşnak Ermeni Komitesi çetelerinin başlıca görevleri ayaklanma eylemlerine maddi ve manevi yardımda bulunmaktır.

Üyelik ve Teşkilat

2. Cins ve mezhep ayrımı yapılmaksızın, istenen niteliklere sahip 18 yaşındaki her kişi çete üyesi olabilir, istenen nitelikler; isyancı, iyi hâl sahibi, geçmişi lekesiz ve Taşnaklara eğilimli olmaktır, üye olanlar, Taşnak Komitesi programına ve bu tüzüğe daima bağlı kalacaklarına dair söz vereceklerdir
3. Diğer komitelerden olanlar, o komitelerle bütün ilişkilerini kesmedikçe ve bu konuda yeni arkadaşlarına güven vermedikçe Taşnak Komitesine üye olamazlar.
4. Çeteye girmek isteyenler sözlü ya da yazılı, kurulun herhangi bir üyesi aracılığıyla başvuruda bulunabilirler. Görüşmelerden sonra yapılacak oylamada, oyların üçte ikisini kazanan kişiler, üyelik sıfatını kazanırlar. Bundan sonra grup, bağlı bulunduğu üst komi-

62 Doğan (2008) ss. 317-318.

63 *Ermeni Komitelerin Amaç ve Eylemleri* (2008), s. 108-114.

teye yazılı olarak bildirilir. Komite, üç gün içinde cevap verir. Komite teklif edilen üyeyi kabul ya da red yetkisine sahiptir.

5. Üyeliğe kabul edilenler meclis huzurunda Taşnak Komitesi ilkelere sadık kalacaklarına dair namusları üzerine söz verirler ve sonra bu tüzüğün bir örneğini imzalarlar, imzalı örnek alt komite tarafından saklanır.
6. Üyeliği kabul edilmeyen kişilerin isimleri güvenlik nedeniyle tüm kurullara yazıyla bildirilir.
7. Bir çeteye üye olan, diğer bir çeteye üye olamaz.
8. Taşnak yönetim kurulu bulunan ya da bulunmayan yerlerde üyeler çete oluşturabilirler. Ancak mensup oldukları alt komitenin onayını almak için başvurmaları ve takımı oluşturan üyelerin adlarını bildirmeleri lazımdır.
9. Bir takım, 5-10 kişiden oluşur. Takım üyelerinin sayısının dörde düşmesi hâlinde, 28'inci madde uygulanarak bu üyeler öteki takımlara dağıtılır.
10. Bir takım bölünecekse, önce yazılı olarak yönetim kuruluna bilgi verilmesi gerekir. Yönetim kurulu, üyelerden birini gönderir ve meclis başkanı tarafından geçici bir ikinci başkan seçilir. Bundan sonra karşılıklı, görüşmeler sonucu takım ikiye ayrılır.

Uyarı: Asıl takımın adı ve defteri önceki reiste bırakılır ve bölünmesine kadar elde bulunan paralar yönetim kuruluna teslim edilir. Eski takım adına olan borçları bu takım öder.

Görev ve Disiplin

11. Her üye, aylık gelirinin yüzde yirmisini komitenin emrine vermek zorundadır.
12. Üst üste üç ay borcunu ödemeyen üye, takım reisinin vereceği bir aylık uzatma süresi içinde borcunun tümünü ödemek zorundadır. Eğer yine ödemezse üyelikten çıkarılır.
13. Her üye, toplantılarda hazır bulunmak zorundadır. Mazeretsiz olarak toplantıda bulunmayan üye, ilkinde bağışlanır, ikincisinde adı duyurulur, üçüncüsünde ise para cezası verilir.

14. Her üye sırt tutmakla yükümlüdür.
15. Her takım isyan için fikren gelişmeye ve bilgisini genişletmeye çalışacaktır. Takım üyeleri arasında diğerlerine bu konuda kılavuzluk edecek arkadaşlar bulunmazsa, bilgili bir arkadaşın gönderilmesi için yerel yönetim kuruluna başvurulacaktır.
16. Takımlar, en az iki haftada bir toplanmak zorundadırlar. Üyelerin üçte ikisinin bulunduğu her toplantıda alınacak kararlar geçerlidir.
17. Bir takım, kendi görevinin dışında başka bir girişimde bulunmak isterse yerel yönetim kuruluna başvurarak onun oyunu alacaktır.
18. Her üye, reisten meclisin olağanüstü toplanmasını isteyebilir. Reis, bu isteği kabul etmek zorundadır.
19. Bir takım reisi ya da üyesi toplantı talebinde bulunursa, önce reis aracılığıyla meclis başkanlarına başvurulur. Meclis başkanlarının kararı alındıktan sonra yerel yönetim kuruluna başvurulur. Yönetim kurulu, yapılan başvuruyu kabul etmek zorundadır.
20. Bir takım içinde anlaşmazlık çıkarsa, önce o takım içinde çözüme çalışılır, çözülemezse yerel yönetim kuruluna bilgi verilir.
21. Bir takım, takıma ait iç sorunlarda, üyelere oluşan bir adalet kurulunu kabul eder. Taraflardan biri adalet kurulunun kararından memnun olmazsa yerel yönetim kurulu arasından tarafların seçeceği kişilerden oluşan başka bir kurul oluşturulur. Bu ikinci kurulun vereceği kararlara uyulur.
22. Takım meclisinde, reisler meclisinde ve alt komite meclisinde ya da adalet kurullarında bir kez konuşulan sorunu yeniden açan üye, bozguncu sayılarak takımdan ihraç edilir.
23. Bir takım, yerel yönetim kurulunun bilgisi olmaksızın ve onun onayından geçmeksizin hiçbir üyeyi uzaklaştıramaz.
24. Her takım, her yılın aralık ayında, kurulun seçiminden önce kendi reisini seçerek 25'inci madde gereğince yerel yönetim kuruluna bildirir.

Uyarı: Eğer bir reis görevden alınırsa, yeniden bir reis seçilerek Yönetim Kuruluna bildirilir.

25. Alt komite üyelerinden biri, aynı zamanda takım reisliği görevini üstlenemez. Eğer reisliğe seçilmişse, iki görevden birini bırakması gerekir.
26. Takım reisliği süresi bir yıldır. Bu süreden sonra yeniden seçilmesi gerekir. (Madde 24, 25)
27. Bir takım reisi, öncelikle takımın düzen ve disiplinini korumak; sonra isyan düşüncesini aşılacak, Taşnak programını bireyler arasında yaymak ve onları eğitmek, bu konuda bireylerin düşünsel gelişmelerine ve eğitimlerine özen göstermek, yerel yönetim kuruluşuyla ilişkilerde bulunarak, bu kurul tarafından verilen emir ve yönetmeliklerle başka bilgileri takıma bildirmek; toplantılarda alınan kararları resmî olarak dosyalarına işlemek, verilen aylık ödemeleri özel defterine kaydetmek; ayda bir kez alt komiteye vermiş olduğu paraların makbuzlarını arkadaşlara gösterdikten sonra muhafazasını sağlamak ve belirli zamanlarda meclisi toplamakla yükümlüdür.

Dağılma

28. Bir takımın, üyelerinin azalması sonucu dağılması hâlinde, o takımın eşya, para ve defterleriyle diğer yazılı belgeleri komiteye ait olduğundan, bunların hepsi yerel yönetim kuruluna teslim edilir.

Reisler Kurulu

29. Reisler Kurulu, takım reisleriyle, yerel yönetim kurulunun bir üyesinden oluşur.
30. Reisler kurulu, alt komitenin daveti üzerine düzenli olarak ayda bir kez toplanır. Önemli bir sorun çıktığında ya da bir takımın davetiyle olağanüstü olarak da toplanabilir. Takım reisinin, ortaya süreceği sorun hakkında diğer bir reisle görüş birliğinde olması gerekir. Reisler, olağanüstü hâllerde de kurula danışmadan meclisi toplantıya çağırmaya yetkilidirler. Yönetim kurulu üyesi, reisler kurulunda yalnız bir oya sahiptir.
31. Toplantıya bütün reislerin çağrılması zorunludur. Aksi takdirde, çağrılmayan reislerin protesto etme hakkı vardır.
32. Reisler kurulu, bir sorunu bizzat gündeme getirerek uygulamada bulunamaz. Ancak takımlar tarafından yönetim hakkında yapılan itirazları ya da takımlar arasında görülen anlaşmazlıkları yönetim

kuruluna sunduktan ve onun izin ve onayını aldıktan sonra görüşülebilir. Aynı şekilde, görüşmelerin sonucunda takımlar arasındaki bağıllığı güçlendirecek yararlı kararları yönetim kuruluna bildirdikten ve onun onayını aldıktan sonra uygulayabilir.

33. Reisler kurulu, alt komitenin yönetiminde ve onun tarafından gönderilen kişinin başkanlığında toplanır. Buna uyulmazsa, yani onun bilgisi olmadan başkanlığı altında meclis toplayan kişi sorumlu tutulur.

Alt Komite

34. Beş takım ya da 25 üye bir alt komiteyi oluşturur.

Uyarı: Takımların sayısı 10'a ya da üye sayısı 50'ye ulaşınca, komite kendiliğinden oluşarak bağılı olduğu yerel yönetim kuruluna durumu bildirir.

35. Alt komite beş üyeden oluşur.
36. Bir yıl önce komiteye girmiş olan her üye, alt komiteye üye seçilebilir.
37. Alt komite üyeleri, genel kurul tarafından gizli oyla, bir yıl süreyle ve yeniden seçilme hakkına sahip olarak kendi bölgesinden seçilir.
38. Alt komite, takımların tüm işlerini ve dış ilişkilerini yürütmek, sorunlarını çözümlenmek; takımların gelişmesine ve komite propagandasına özen göstermek, üyeleri arasında güçlü bağlar kurmak; topluluğun bilinçlenmesine ve eğitim işlerine yardım etmek; yardım toplanmasına hizmet etmek, piyango ve temsiller düzenlemek ve bölgesinde Taşnak Komitesi fikirlerini yaymakla yükümlüdür.
39. Alt komite, nüfuz bölgesine ait işlerde bağımsızdır. Ancak yetkisi dışındaki girişimleri uygulamada, bağılı bulunduğu üst kurulun oy ve onayını almak zorundadır.
40. Alt komite, reisler kurulu tarafından yapılan teklifleri dikkate alıp uygulamakla görevlidir.
41. Alt komitenin bir reisi, bir kâtibi ve bir veznedarı olacaktır. Bunlar gizli oyla meclis tarafından seçilirler.

42. Reis, meclis başkanlığının yanı sıra, kâtiple birlikte meclisin resmî haberleşmesini idare etmek, hesapları onaylamak, veznedarla birlikte imzalamak ve kararları uygulamaya koymakla yükümlüdür.
43. Kâtip; meclisin yazı işlerini ve haberleşmeyi yürütmek, haberleşme evrakını ve kayıtlarını muhafaza etmek, alınan kararları reisle birlikte imzalamakla yükümlüdür.
44. Veznedar; paraları korumak, takımlara hesaplarına karşılık, reisin imzası bulunan makbuzlar vermek, aylık ödemelerini yapmayan takımlara uyarı yazısı göndermek, satın alınan malların faturalarını saklamak, gelir ve gider hesaplarını düzgün olarak tutmakla görevlidir.
45. Alt komite, Merkez Kurul tarafından bitirilmiş hesap defterlerini takımlara dağıtmak ve her yılsonunda incelendikten sonra, toplanacak meclise sunmak üzere alır ve saklar.
46. Alt komite üyeleri, her üç ayda bir hesapları inceleyerek imza ve onaydan sonra genel meclise sunar.
47. Alt komite kurulu tüm suiistimallerden sorumludur.
48. Üyelerden herhangi biri, veznedarın işlemlerinden kuşkulanırsa hemen diğer arkadaşlarına durumu bildirerek onlarla birlikte hesaplan incelemeye ve denetlemeye yetkilidir.
49. Alt komite kurulu, gelirlerinden yalnız yüzde kırkını kullanmaya yetkilidir. Kalan kısmını Komite kasasına gönderir.
50. Alt komite, yılda iki kez, uygulamaları hesaplarını bağlı olduğu üst kurula gönderir.
51. Kurul üyelerinden birinin değişmesi gerektiğinde, önce meclis başkanlarının onayının alınması gerekir.
52. Eğer bir takım, kendi kurulu hakkında ağır suçlamalarda bulunursa, şikâyetlerini ilk önce reisler meclisine bildirir. Reisler meclisinin çözemediği sorunlar genel meclise sunulur. O da çözüm bulamazsa bölge genel meclisine bildirilir.
53. Alt komite kurulu, takımlardan uzaklaştırılan üyelerin adlarını reisler kuruluna bildirmek zorundadır.

54. Yeni dönem başlangıcı 31 Aralık'tır. Her takım o gün kendi reisini seçerek alt komiteye bildirecektir.
55. Reislerin seçimleri yapıldıktan sonra alt komite, Genel Kurulu toplantıya çağırarak 31 Aralıktan sonra görevden çekildiğini bildirmek zorundadır.

Genel Kurul

56. Genel Kurul, bölgenin en yetkili kuruludur.
57. Genel Kurul, yine kendisinin seçtiği reis ve kâtip tarafından yönetilir.
58. Bölgenin faal üyelerinin hepsi Genel Kurula dâhildir.

Uyarı: Ceza almış üyelerin, genel kurulda oy kullanma hakları yoktur.

59. Genel Kurul Kâtipliği, kurulun toplantısı bittikten sekiz gün sonra alınan bütün kararları ve yazıları alt komiteye verecektir.
60. Genel Kurul; alt komite ve bölge kurulu delegelerini seçmek, alt komitenin bir yıl içinde yaptığı işlerle ilgili raporu okuyup incelemek, alt komite yıllık hesaplarının gelirlerini birer birer inceleyip giderlerini toplu olarak dinlemek (Giderlerin tek tek incelenmesi görevi Genel Kurulca seçilmiş bir delegeye verilmiş olup bu delege inceleme sonucunu meclise bildirecektir) çalışmaları artırmak için takımlarla görüş alış verişinde, bulunmak ve bölgedeki siyasi işlere dair görüşünü bildirmekle yükümlüdür.
61. Alt komitelerin yıllık hesaplarında yolsuzluk görülürse, durum ilgili alt komite kuruluna bildirilir.
62. Genel Kurulun kendisine ait sicil kayıtları bulunacaktır.
63. Örgüt aleyhinde işlenen suçlar: Aşağıda yazılı eylemleri yapan arkadaşlar suçlu sayılırlar:
 - a. Komitenin içtüzüğüne ve görüşlerine muhalif harekette bulunanlar,
 - b. Takıma ait ya da kendisine verilen bir sırrı başkalarına yayanlar,

- c. Oturumlarda uygunsuz kelimeler kullananlar
- d. Toplantıların akışını bozanlar,
- e. Sarhoş olarak toplantıya gelenler,
- f. Uygunsuz hareketlerini komite içinde yaymaya çalışanlar,
- g. Kasıtlı olarak arkadaşlarını kötüleyen ve onların kötülüğüne çalışanlar,
- h. Tanık olarak komite hakem kurulunca çağrılıp da gelmeyenler, kendisine verilen bir görev ya da memuriyeti kabul etmeyenler,
- i. Komitenin adını kötüye kullananlar,
- j. Teşkilata ait para, eşya vb. malları çalan, saklayan ya da kötüye kullananlar,
- k. İçki ve kumar gibi kötü alışkanlıklarla, gerek arkadaşları gerekse halk arasında uygunsuz hâl ve hareketlere kalkışanlar,

Yargı ve Cezalar

- 64. Bu tüzükte belirtilen suçları işleyen üyeler, yargılamadan sonra uzaklaştırma ve para cezasıyla cezalandırılırlar.
- 65. Mahkeme kurulu, 20, 21, 22 ve 53'üncü madde hükümlerine göre oluşturulur.
- 66. Azarlama ve özür, kurul tarafından değerlendirilir ve ceza verilir. Bütün kurul tarafından uygulanır.
- 67. Azarlama ve özür dileme cezaları, meclis huzurunda, suçluya uygulanır.
- 68. Suçlu, hakkında verilen hüküm ve kararını dinlemek zorundadır, aksi takdirde tüm komite haklarından mahrum edilir.
- 69. Hükümlülük süresi en çok altı aydır.
- 70. Para cezası, bir kuruştan yüz kuruşa kadardır.

Hüküm Kararına İtiraz

71. Takım kurulundan verilen hükme reisler kurulunda, reisler tarafından verilen karara alt komite kurulunda ve alt komite kurulundan verilen karara da hakem kurulunda itiraz edilir.
72. Hakem kurulu, 21'inci madde gereğince oluşturulur.
73. Şikâyetçi, itiraz dilekçesini alt komiteye sunar. Alt komite dilekçeyi dava belgeleriyle birlikte ilgili kurula gönderir. Bu belgeler yedi gün içinde gönderilmezse alt komite sorumlu tutulur.
74. Herhangi bir kuruldan çıkan hüküm ve karara sekiz gün içinde itiraz edilmezse, karar uygulamaya konur. Ondan sonra yapılacak itiraz kabul edilmez.
75. Reisler kuruluna gelen her davada, taraflar kurulun belirleyeceği parayı yarı yarıya ödemek zorundadır. Davanın sonunda beraat eden tarafa parası geri verilir. Mahkeme giderleri, davayı kaybedenin hesabından düşülür, kalanı geri verilir.
76. Bu tüzük, genel mecliste üçte iki çoğunlukla değiştirilebilir.

(Everek - Fense, 26 Eylül 1915)

IV) Ermeni Komiteleri ile İttihat ve Terakki Partisi İlişkileri

Yurtdışında bulunan Jöntürk örgütleriyle Ermeni komiteleri arasında ilk temaslar 1891-92 yıllarında kuruldu. Jöntürk hareketinin Paris merkezinin başında olan Ahmet Rıza, Devrimci Hınçak Partisi'nin (1909'dan sonra Sosyal Demokrat Hınçak Partisi) liderleri o sırada birçok kez bir araya gelmişti. Aslında görüşmeler sırasında Ermeni siyasi partileri ile Jöntürkler arasında ülkenin geleceğine ilişkin görüşlerin taban tabana zıt olduğunu ortaya çıkarmış olsa da, olumlu hava yüzeyde korunmakta ve buluşmalar sürdürülmekteydi. Bu dönemde Jöntürkler, rejimi değiştirmek üzere devrimci bir yol izlenmesine karşı çıkmaktaydılar ve barışçıl yöntemlerle amaçlarına ulaşmaya çalışıyorlardı. Osmanlı Ermenilerinin, Berlin Antlaşması kararlarınının 61. maddesinde Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde öngörülen reformların yaşama geçirilmesi yönünde gittikçe güçlenen mücadelesi onlarda tedirginlik yaratmaktaydı. Jöntürkler, Ermeni partilerinin Berlin Antlaşması kararlarınının uygulanmasına ve Vilayât-ı Sitte'yi imparatorluktan ayırma fikrine yönelik devrimci yöntemlerinden vazgeçmelerin koşuluyla, reformları gerçekleştirmek için ortak mücadele önerisi sundular.

Sosyal Demokrat Hınçak Partisi liderlerinin benzer koşulları reddetmesine karşın Hınçaklarla Jöntürkler arasındaki yüzeysel ilişki İsdepan Sabah-Gülyan adındaki bir parti yöneticisinin ifadesine göre “ihtiraslar alevlenip düşmanca tavırları tutuşturuncaya dek” (1895) korunmuştu.⁶⁴

1895 yılında Hınçaklar ile İttihatçı liderlerden Mizancı Murat ile Londra’da ikinci bir görüşme yapılır ancak bu görüşmeden de bir netice alınamaz.⁶⁵ Bir sonraki yıl Benzer bir girişim Ahmet Rıza tarafından gerçekleştirilir ancak bu girişimde sonuç vermez.⁶⁶ Jöntürkler aynı zamanda bir diğer Ermeni komitesi Taşnaksutyun ile de görüşmeler yürütüyordu. 1896-97 yıllarında Jöntürklerin liderlerinden biri olan Tunalı Hilmi Cenevre’de Taşnak yöneticileri ile bir araya gelerek Abdülhamit istibdadına karşı birlikte mücadele etmeyi önerdi. Yine 1897’de Taşnakların yayın organı olan Droşak (Bayrak) gazetesinin Cenevre’deki merkezini ziyaret eden Ahmet Rıza onlara birliktelik önerdi. Jöntürklerin bu önerisi yine bazı koşullara dayanıyordu. Koşullar; Ermeni komitelerinin büyük devletlerin müdahalesini reddetmeleri, onlarla birleşip II. Abdulhamit rejimine karşı propaganda, kışkırtma ve Batılı güçlerin manevi desteğini sağlamak gibi barışçıl yöntemlerle mücadele etmeleriydi.⁶⁷

Ancak Ermeni komiteleri barışçıl yöntemlerle neticeye alabileceklerine inanmıyorlardı. Zira Jöntürkleri yalnızca beyanname yayınlamakla suçlayan Taşnaklar 20 Ocak 1897’de onları ihtilalcı hareketlere çağırıyor, 27 Temmuz 1897’de bu çağırısını tekrarlıyor ve 31 Mayıs 1898’de resmi yayın organı Droşak aracılığıyla Jöntürk yöneticilerine bir çağrı yaparak Sultanın katli ve kapatılan Meclisi-i Mebusan’ın açılması konularında ortak hareket etmeye davet ediyordu.⁶⁸

1899 yılında ’de toplanan “Sulh Konferansına” birlikte katılmaları⁶⁹ haricinde Ermeni komiteleri ile İttihatçılar arasındaki ilişkiler karşılıklı çağrı düzeyinden öteye gidemedi.

1-) Muhalif Güçler Bir Arada: I. Jöntürk Kongresi ve Ermeni Komiteleri

Prens Sabahattin Bey’in öncülüğünde Jöntürklerin birinci kongresi 4 Şubat

64 Arsen Avagyan ve Minassian, Gaidz F. (2005) *Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, (Çev.Ludmilla Danisenko-Mutlucan Şahan), Aras Yayıncılık, İstanbul, s.15.

65 M. Şükrü Hanioğlu (1985) *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yay., İstanbul, s. 191.

66 Hanioğlu (1985) s. 210.

67 Avagyan- Minassian (2005) s. 16.

68 Hanioğlu (1985) s. 280.

69 Hanioğlu (1985) s. 315.

1902 tarihinde Paris’te âyan üyelerinden Mosyo Lafevvre Contalis’in özel ikametgâhında toplandı. Kongrede Osmanlı unsurlarını oluşturan bütün milletler hemen hemen temsil edilmişti (Ermeniler, Araplar, Rumlar). 60-70 kişiye varan kongreciler Jöntürklerin ve Sultan Abdülhamit muhaliflerinin en tanınmış simaları arasından seçilmişti. Kongreye katılanların Osmanlı ihtilalcılarından bazıları şunlardı: Prens Sabahaddin ve Lutfullah Bey’ler, Ahmed Rıza, İsmail Kemal, bilahare Amasya Mebusu olan İsmail Hakkı Pasa, Kanun-i Esasi gazetesi sahiplerinden Hoca Kadri, Halil Ganem, eski Ankara Mebusu Mahir Sadık, eski İstanbul Mebusu Yusuf Akçura, Tokyo sefirliği yapan Ferid, Babanzade Hikmet, Mithat Paşazade Ali Haydar, Hüseyin Tosun, Ali Fahri, Sair Hüseyin Siyret, İbrahim Temo, Derviş Hima, Doktor Nazım, Doktor Refik Nevzat, Kemal Mithat, Abdulhalim Memduh Bey’lerle Şeyh Sevki Efendi, Celal, Abdurrahman Beder Han, Kazım, Yasar, Hamdi, Zeki, Nuri, Ali Fehmi, Lütfi, Salih, Nuzhet ve Çerkes Kemal Bey’ler. Kongreye katılanların bir kısmı Mısır’dan, Kıbrıs’tan ve Bulgaristan’dan gelmişlerdi. Rumlar adına da eski Posta Nazırı Musiris Gidis ve Avukat Doktor Fardis hazır bulunuyordu.⁷⁰

Kongreye Ermeniler adına Taşnaksutyun ile Hınçak örgütünden ayrılan Veragazmyal (Yeniden Doğuş) Hınçak örgütü katıldı. Hınçaklar ise Jöntürklerle görüşmenin boşa kürek çekmek olduğuna inandıklarından muhalif güçlerin bu kongresine katılmama kararı almıştı. Taşnaksutyun ve Veragazmyal Hınçak örgütü liderleri kongreden önce yaptıkları birkaç danışma toplantısı sonucunda kongrede tek blok halinde yer almayı kararlaştırdılar. Bu nedenle Jöntürkler kongrede, iki örgütün temsilcilerini değil, onların yerine, Ermeni sorununa aracı olan altı Ermeni gördüler.⁷¹ Bunlardan biri Sisliyan’dı.⁷²

Kongrenin oturumları oldukça sert geçiyordu. Tüm muhalif delegelerin birleştiği tek nokta Abdülhamit rejimine karşı olmalarıydı. Ama bu rejimin değiştirilme yol ve yöntemleri konusunda çok farklı görüşleri ileri sürüyorlardı. Tartışmaların ağırlık merkezinde iki sorun vardı. İsmail Kemal “salt propaganda ve yayınlara devrim yapılamayacağı” bundan dolayı “askerî güçlerin de devrim hareketlerine katılmalarını sağlamak” gerektiği önersinin gözden geçirilmesini ileri sürüyordu. Ermeni delegelerince ortaya atılan ikinci sorun ise, “reformun yapılabilmesi için, yabancı devlet müdahalesini davet etme” gerekliliğiydi.⁷³

70 Ahmet Bedevi Kuran (1945) *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul, s. 45

71 Avagyan- Minassian (2005) s. 18.

72 Kuran (1945) s.45.

73 Petrosyan, Yuriy Aşatoviç (1974) *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Çev., Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, s., 217.

Birinci noktayı İsmail Kemal Bey ortaya atmıştı. İddiasına göre kendisi önemli bir askerî kuvveti temsilen kongreye katılmıştı. Bu meselenin genel oturumunda konuşulması makul olamayacağından, eğer heyeti umumiye uygun bulursa “seçimle belirlenecek bir komiteye bu konuda açıklama yapabileceğini” soyluyordu. İkinci teklif Ermenilerden geliyordu. Onlar, Sultan Abdülhamit’in vaat ettiği ıslahatın şimdiye kadar yapılmadığını ve bundan böyle de yapılamayacağını, memlekette gerçek inkılâbın yabancı müdahalesiyle kabul edilebileceğini iddia ediyorlar ve Berlin Antlaşması’nın 61. maddesinde yazılı olan 11 Mayıs 1895 tarihli muhtıranın uygulanmasını istiyorlardı.⁷⁴

Müzakere salonu bir süre bu tartışmalarla çalkalandıktan sonra, Ermenilerin ortaya attıkları fikir konusunda “Müdahale Karşıtı” (Âdemi Müdahaleciler) ve “Müdahale Yanlısı” (Müdaheleciler) ve iki görüş ortaya çıktı. Ahmet Rıza ve yandaşlarından oluşan bir grup Batılı güçlerin müdahalesine sert bir şekilde karşı çıktı. Prens Sabahaddin taraftarları ise ülkenin toprak bütünlüğünün korunması koşuluyla bu Ermeni görüşünü desteklediler. Ahmet Rıza ve yandaşları Osmanlıların kendi ülkelerinde reformları kendi elleriyle yapmaları, Avrupa’nın ise sadece moral desteği vermesi gerektiği görüşünü savunuyorlardı.

Ahmet Rıza ve yandaşlarından oluşan bir grup Batılı güçlerin müdahalesine sert bir şekilde karşı çıktı. Prens Sabahaddin taraftarları ise ülkenin toprak bütünlüğünün korunması koşuluyla bu Ermeni görüşünü desteklediler.

Ahmet Rıza’nın yaptığı konuşmadan sonra Ermeni delegeleri kongre çalışmalarına katılmaya devam etmelerinin amaçlarına ters düştüğünü ileri sürerek toplantı salonunu terk ettiler. Ancak, kongre salonunu terk etmeden önce bir bildiri okudular.⁷⁵

Taşnaksutyun ve Veragazmyal Hınçak temsilcilerinin kongreye görüşlerini sunduğu bu bildiri de şu esaslar vardı:

1. Ermeni örgütleri, şimdiki rejimin değiştirilmesi amacıyla yapılacak bütün girişimlere katılmaya hazırdırlar.
2. Bu katılma ve etkinliğin dışında Ermeni örgütleri, kendilerine ait özel ve ayrı çalışmalarını sürdürecektir. Bununla beraber, bu etkinliğin şimdiki rejime karşı olduğu ve Türkiye’nin egemenliğine yönelmiş bulunduğu anlaşılmalıdır.

74 Kuran (1945) s. 190-191.

75 Avagyan- Minassian (2005) s. 19.

3. Kendilerinin doğuş nedeni de aslında başka bir amacı hedeflemektedir. Amaç, Berlin Antlaşmasının 61. maddesiyle 11 Mayıs 1985 Muhtırası ve ekindeki ıslahatın derhal uygulanmasını sağlamaktır. Bu ıslahat, esasen Ermeni siyasi kuruluşları tarafından Fransız hükümetine verilen muhtıradaki belirtilmiştir.

Bu kongre, birçok iç işler hakkında anlaşmaya varamadı. Jön Türkler, Ermeni sorununu dikkate almayarak 1876 Osmanlı Anayasasının tekrar uygulanmasını istiyorlar ve Avrupa'nın hiçbir nedenle araya girmesini ve kontrolünü kabul etmiyorlardı.

Kongre tartışmalarında en önemli nokta olarak, Berlin Antlaşmasının ıslahat konusundaki hükümlerinin bütün Osmanlı İllerine uygulanmasından söz edildi. Ermeniler ise, bunu kendilerine 61. madde ile verilmiş olan bir hakkın alınması şeklinde gördüler.

Kongre, 1- Müdahaleci, 2- Buna muhalif olanlar olarak ikiye ayrıldı. Rumlar, Ermeniler müdahale istiyor, Jöntürklerden bazıları buna karşı çıkıyorlardı.

Ermeni temsilcileri, 1876 Anayasasını yeterli bulmuyorlar ve Berlin Antlaşmasının 61. maddesiyle devletlerin kendilerine verdiği hakkın kabulünü, Avrupa'nın araya girmesini istiyorlardı.⁷⁶

2-) II. Jön Türk Kongresi ve Jöntürk - Taşnak Yakınlaşması

Abdülhamit'e karşı olan örgütlerin bir kongrede toplanmasına dair ikinci girişim o güne kadar çekingen bir tavır takınan Ermeni komitecileri tarafından geldi. Cenevre'deki Ermeni Taşnaksutyun Cemiyet, Prens Sabahaddin Bey'e gönderdiği bir mektupla önemli bazı meselelerin görüşülmesi için bir delegenin kabul edilmesini istedi. Aynı şekilde bir teklif Ahmed Rıza Bey'e de yapıldı. Birkaç gün sonra da Taşnaksutyun Cemiyeti'nin delegesi olan Malumyan adında bir kişi, Sabahaddin Bey'in Berlin Sokağı'ndaki yazıhanesine gelerek kendisiyle görüşmüş; bir kongre akdini ve bir program etrafında toplanmayı ve bazı icraat şekillerini teklif etti.

Prens Sabahaddin Bey ve dostları bu teklifi uygun bulup, hangi noktalar etrafında görüşüleceğini belirlemek için hazırlayıcı bir komitenin seçilmesini ileri sürdüler. Birkaç gün içinde Ermeni delegelerinin çabasıyla gerek Terakki ve İttihat Cemiyeti'nden ve gerek Teşebbüsü Şahsi grubundan delegeler seçilerek ilk toplantı Prens Sabahaddin Bey'in Berlin Sokağı'ndaki

76 Esat Uras (1976) *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, s. 544.

bürosunda yapıldı. Bu toplantıda Âdemi Merkeziyet grubundan Doktor Nihad Resad, Fazlı Bey'ler, Terakki ve İttihat grubundan Doktor Bahaeddin Şakir, Hüsrev Sami Beyler, Ermenilerden de Malumyan Efendi ve diğer bir kişi bulunuyordu.⁷⁷

Nihayet II. Jön Türk Kongresi 27-29 Aralık 1907 tarihinde Taşnaksutyun Cemiyeti, Teşebbüsü Şahsi ve Âdemi Merkeziyet ile Terakki ve İttihat Cemiyetlerinin temsilcilerinin katılımıyla Paris'te yapıldı. Kongrenin amacı Sultan Abdülhamit idaresine karşı olan çeşitli örgütlerin birlikte çalışmasını temin etmektir. Bu kongreye Rumlar, Makedonyalılar ve Hınçak komitesi mensupları katılmadılar.

Şimdiye kadar çekingen bir tavır takınan Ermeni Komitecileri, ayrı ayrı çalışmasının başarı temin edemeyeceğini ve rejimi devirmek için birleşmenin zorunlu olduğu düşüncesinden hareketle Malumyan, Kalifayan, Sisliyan ve Basmacıyan'dan oluşan bir heyetle bu kongreye katıldılar.⁷⁸

Birinci toplantıda Ermeniler amaçlarını açıkça söyleyerek Ermeni komiteleri tarafından Sultan Abdülhamit aleyhine yapılan suikastın kötü sonuçlar verdiğini ve bu yüzden çok miktarda paranın heder edildiğini itiraf ettikten sonra, Ermeni komitelerinin bağımsız hareket etmelerinin gerek memleket ve gerek kendileri için iyi olmadığına kanaat getirdiklerini açıklayıp istenilen hedefe ulaşabilmek amacıyla ortak bir program düzenlenmesini ve izlenecek yolların şimdiden belirlenmesini teklif ettiler. Umumi bir şekilde gösterilen bu kanaat ve düşünceler herkes tarafından hoş görülmüşse de iş ortak bir program hazırlanması aşamasına gelince görüş farkları meydana çıktı.⁷⁹

Ahmet Rıza, kongrenin “Saltanat ve Hilafet Hukukunu benimsediğini bildirmesini istedi. Ermeni delegeler ise kongreye Saltanat ve Hilafet hukukunu savunmaya gelmediklerini belirterek Ahmet Rıza'nın önerisini protesto ettiler. Bunun üzerine Ahmet Rıza Bey kongre başkanlığını bıraktı ve onun yerine, Sabahattin grubunun başkanı olarak Fazıl Bey kongreyi yönetmeye başladı.⁸⁰ Fazıl Bey durumu özetleyip ve ihtilal hareketinin önemi ve anlamı üzerinde durmuş; hedefe varmanın şahsi düşüncelerden uzaklaşmaya bağlı bulunduğunu anlattıktan sonra Ahmed Rıza Bey'e “Siz hilafet ve saltanat hukukunun aleyhine ne gibi bir şey sezdiğiniz ki, kongrenin gündemine böyle bir maddenin konmasında ısrar ediyorsunuz?” diye sordu. Ahmed Rıza Bey buna şu cevabı vermiştir: “Biz 93 Kanunu Esasi taraftarıyız. Onda hilafet ve saltanat hukuku saklıdır. Dolayısıyla Ermeni vatandaşlarımızın

77 Kuran (1945) ss. 234-235.

78 Uras (1976) s. 547.

79 Kuran (1945) s. 234-235.

80 Petrosyan (1974) s. 263.

bunun aleyhinde olmadıklarını söylemeleri gerekir. Ancak, ondan sonra kendileriyle işbirliği yapmayı uygun buluruz.”

Fazlı Bey bu sefer Ermenilere hitaben; “*Hıristiyan bir unsur olmanız itibarıyla hilafetle alakanız var mıdır? Hilafetin ve memlekette meşrutî saltanat hukukunun aleyhinde misiniz?*” sorusunu yöneltti. Onlar da; “*Türk vatan-daşlarımızın kendileri için kutsal kabul ettikleri meşrutî saltanat ve hilafet meseleleri bizi ilgilendirmedeği gibi, bunların aleyhinde de değiliz*” şeklinde cevap verdiler.⁸¹

Sonuçta, kongrece benimsenerek kesinleşecek son bildirmede hilafet ve saltanat haklarına değinmemek kararına varılarak bir uzlaşma sağlandı.⁸²

29 Aralık günü çalışmalarını tamamlayan Kongre uzun bir bildirmede⁸³ yayınladı. Bildirmeyi imzalayan örgütler, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşebbüs-ü Şahsi ve Ademi Merkeziyet-i Meşrutiyet Cemiyeti (yayın organı Terakki), Ahd-ı Osmani Cemiyeti (Mısır), Londra’da Türkçe ve Arapça çıkan *Hilafet*’in yazı kurulu, Taşnaksutyun (yayın organo Troşak), Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi⁸⁴ (yayın organı Lavora), Armena gazetesi idare heyeti (Marsilya), Razmik gazetesi idare heyeti (Balkan Memleketleri), Hayrenik gazetesi ihtilalcı yayın organı(Amerika).⁸⁵

Kongre bildirmesini imzalayanlar Osmanlı Devleti’ni oluşturan milletlerin Abdülhamit’in baskıcı rejime karşı birleştiklerini, ihtilal yolunda sonuna kadar mücadele edeceklerini bildiriyorlardı. Amaç Abdülhamit’i tahttan inmeye zorlamak hâlihazırdaki idarenin değıştırilmesi ve parlamenter düzenin kurulmasıydı. Bildirmede Abdülhamit yönetimi en ağır şekilde suçlanıyor, yalnız Hıristiyanlara değil Müslümanlara da kırıma dek giden kanlı istibdat yaşatıldığından, Ermeni ve Arabistan kırımından söz ediliyor, Padişah’ın “Büyük Kral” “Kızıl Sultan” unvanlarını aldığı hatırlatılıyor.⁸⁶

Bildirme imparatorluğun tüm halklarını şimdiki rejime karşı ortak savaşa çağırıyordu. Bildirmede “*Bugüne dek olayların böylesi bir duruma getirdiği devrimce hareket dağınktı. Birçok olaylar göstermiştir ki, imparatorluğun tüm unsurları, acı çekmekten usanmışlar ve hükümdarın, kendilerini yok olamaya sürüklediğini anlamışlardı. Bugün birazcık düşünme yeteneği olan*

81 Kuran (1945) s. 236-237.

82 Petrosyan (1974) s. 263.

83 Bildirmenin tam metni için bkz: Kuran (1945) s. 238-241.

84 Mısır’ın Yahudi işçi örgütü.

85 Uras (1976) s. 550.

86 Sina Akşin (2009) *Jöntürkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yay., Ankara, s. 115.

herkes kolayca anlayabilir ki, şimdiki hükümeti hemen değiştirmekle, imparatorluğun başına gelen yıkım ve parçalanmaya olabildiğince çabuk ve hangi araçla olursa olsun devirmek zorunludur” ifadelerine yer veriliyor ve bunun için Sultan Abdülhamit’in tahttan indirilmesi, yeni bir rejimin kurulması ve temsili bir yönetimin kurulmasının gerekliliği anlatılıyordu.

Ayrıca bildirmede tüm girişim ve çabalara rağmen, sultanın kuvvet kullanma yoluyla cevap vermesi üzerine, devrimcilerin de oy birliği ile bundan böyle ihtilalcı yollara başvurma kararı aldıkları belirtiliyor ve Abdülhamit rejimiyle mücadele için aşağıdaki tedbirle öneriliyordu:

- 1) Hükümete karşı silahlı direnme
- 2) Devlet memurları, polisler vb. görevlilerin de katılımıyla düzenlenecek politik grevler yoluyla silahlı direnme
- 3) Vergi ödememe yoluyla pasif direnme
- 4) Askerin ne halkın ne de devrimcilerin üstüne yürümemesini sağlayacak ordu içinde propaganda
- 5) Genel ayaklanma
- 6) Koşulların gerektirdiği öteki hareket biçimleri.

1907 Kongresi bildirgesinde, üzerinde durulmaya değer bir çok önemli konu vardır. Birincisi, bildirgenin Osmanlı İmparatorluğu’nun gelecekteki devlet yapısına bilinçli olarak değinilmeksizin hazırlanmış olmasıdır. Bildirgenin daha ilk yarısında Abdülhamit’i öfkeli bir şekilde eleştiren bildirgenin yazarları, Osmanlı İmparatorluğu’nun gelecekteki devlet yapısını “*imparatorluk halklarının eşit haklara ve görevlere sahip olacakları, gereksinim ve dileklerini açıkça belirtebilecekleri, barışçıl dirlik-düzenlik koşulları içinde, herkese adalet ve özgürlük sağlayacak temsili bir yönetim”* sözleriyle açıklamayı yeterli bulmuşlardır. Bu çok genel sözler, devletin gelecekteki politik yapısına değin ana sorunlar üzerindeki görüş ayrılıklarının ortadan kaldırılmadığını, yalnızca geçici olarak bunların bir yana bırakıldığını göstermektedir.

Bildirgenin bir başka özelliği, feodal-saltçı rejimin tüm ayıplarını, hükümdarın kişisel yetersizliğinde toplamasıydı. Bildirmede Abdülhamit tahttan indirilmesi halinde onunla birlikte politik ve idari, despotizmde yok olacağı görüşüne yer veriliyordu.⁸⁷

87 Petrosyan (1974) s. 267.

Bu ikinci kongreyi toplanış biçimi ve aldığı kararlar neticesinde Jöntürkler ve Ermeni komiteler açısından değerlendirdiğimizde Devrimci Hınçak örgütünün Jöntürklerle ittifak yapmayı reddettiğini diğer Ermeni komitelelerinden daha güçlü konumdaki Taşnakların ise Jöntürlklere Abdülhamit'e karşı güç birliği yapmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bir anlaşma yapmak üzere başvurdukları ve bunda başarılı olduklarını söylemek mümkündür.

3) İttihat ve Terakki ile Taşnaklar Arasında İttifak Antlaşması

Temmuz 1908'de, Sultan II. Abdülhamit döneminde Meclisi Mebusan tekrar açılarak Anayasa tekrar yürürlüğe girdi. Anayasal hareket Ermeni Devrimci Federasyonu-Taşnaksutyun ile İttihatçılar arasındaki işbirliğinin doruk noktası oldu.

Ermenice ve Osmanlıca kaleme alınan bu antlaşma metninde dikkat çeken en önemli husus iki cemiyetin Osman Devleti'nin bölünmesine karşı oldukları ve bunu önlemek için çaba sarf edecekleriydi.

Bir yıldan az bir süre sonra, 1909 Mart sonu-Nisan ayı başlarında, İmparatorlukta bir karşı-devrim patlak verdi. Bu devrim neticesinde Anayasa hareketi galip geldi ve Sultan devrildi.

1909 Adana olaylarından kısa bir süre sonra, Taşnaklar ve İttihatçılar arasında müzakereler başladı. Bu müzakereler, aynı yıl 3 Ağustos'ta her iki tarafça imzalanan işbirliği anlaşması ile sonuçlandı.⁸⁸

Ermenice ve Osmanlıca kaleme alınan bu antlaşma metninde dikkat çeken en önemli husus iki cemiyetin Osman Devleti'nin bölünmesine karşı oldukları ve bunu önlemek için çaba sarf edecekleriydi. Diğer önemli bir husus da her iki cemiyetin kamuoyunda oluşan "Ermenilerin bağımsızlık istediklerine dair" yalan haberlerin kaldırılması için beraber çalışacağıdır. Söz konusu antlaşma metni ve Latince alfabeye çevrilmiş hali aşağıdadır. Antlaşma metninin Osmanlıca ve Ermenice kaleme orijinal hali ekte sunulmuştur.

Beyanname-i Umumi

Vatanın temini selameti temamiyyet-i mülkiye ve siyasiyyenin edediyyen

⁸⁸ Antlaşma metni Ermeni Devrimci Federasyonu(Taşnak Partisi)'nin resmi internet sitesinden alınmıştır. Erişim Adresi: <http://www.arfd.info/2010/08/07/agreement-between-the-arf-dashnaksutyun-and-the-ittihad-ve-terakki/>

devamıyla beraber bazılarınca hasıl olan suizanı ref ve anasırı Osmaniye arasındaki beher münasebeti takviye etmek maksadıyla Osmanlı İttihat ve Terakki ve Taşnaksutyun cemiyetleri ayendeki nekatı esasiyede tamamıyla ittihat etmişlerdir.

1. Memleketimizde meşrutiyet tamamıyla te'sis ve muhafazasında ve tekamülü umumiyenin inkışafı hususunda hiçbir fedakarlıkta kusur edilmeyerek kuvvei mütehhide halinde cehd ve ikdam olunacaktır.
2. Harekât-ı irticaiye ihtimalatına karşı kanunun müsait olacağı kaffe-i mümkünat ve dahilinde ve kemali sabit vesait-i mukarrere tahtında yek vücud bir azm ve emal ile hareket edilecektir.
3. Vatan-ı Mükaddesi Osmaniyye'nin tefrika ve inkısamından vikayesi her iki cemiyetin faaliyet-i müşterekesinde gaye teşkil eder. Binaenaleyh her iki cemiyet Ermenilerin istiklal taraftarı oldukları hakkında miras-ı istibdat olan şaiya-i kazibeyi efkarı umumiyeden bir fiil kaldırmağa çalışacaklardır.
4. Her iki cemiyet vatan-ı müştereki Osmaniye'nin tekamül ve terakkiyesini kafil olan vilayetin tevsi-i me'zuniyeti hakkında hem fikir oldukları ilan edilir.
5. Osmanlı İttihat ve Terakki ve Taşnaksutyun cemiyetleri 31 Mart Hadisesi'ni ev Adana kital-i faci'ini şahit-i intibah tutarak nazar-ı dikkat ve ittihakını bâlâda mezkur nekatı esasiyeden ayırmamağa müştereken çalışacaklardır.

Fi 20 Ağustos sene 325/İstanbul

İstanbul'da Taşnaksutyun Heyet-i

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti

İdare-i Mes'ulesi Namına

Merkezi Umumiye Namına

Armen Karev

Doktor Nazım

(İmza)

(İmza)

SONUÇ

Türkiye'deki yaygın kanaatin aksine Ermenilerde ihtilalcı uyanış 17. yüzyılın ikinci yarısında değil 16. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Bu yargı her ne kadar bağımsız bir devlet kurmak için ilk çaba sarf edenlerin Osmanlı Ermeni değil İran Ermenileri olduğuna dair eleştirilebilse de, 16 yüzyılda İran hâkimiyeti altında yaşayan Ermenilerde vukuu bulan politik uyanışın Osmanlı Ermenilerini de etkilediği yadsınamaz. Bu iddiaya, önce Eçmiyadzin katolikosu seçilen ancak daha sonra İran baskısı yüzünden bu görevinden istifa eden Sivaslı bir rahip olan Mikael'in 1562'de Sivas'ta delegeleri tamamen rahiplerden oluşan gizli bir toplantı düzenlemesi ve toplantı neticesinde sadece Pers hâkimiyeti altındaki Ermeni topraklarının değil aynı zamanda Türk hâkimiyetinde bulunan Ermenilerin ve yaşadıkları toprakların bağımsız kılınması yönünde bir karar alınması kanıt olarak gösterilebilir.

Ermeni ulusal hareketlerinin doğuş ve gelişme sürecine baktığımızda dikkate değer durumlardan biri bu hareketlerin Ermenilerin en yüksek ruhani lider olarak addettikleri Eçmiyadzin katalikosları önderliğinde başlamış olması ve bu hareketlere temel oluşturan düşüncelerin Gregoryan mezhebine mensup Ermenilerin en yüksek dini makamı olan Eçmiyadzin kilisesinde doğup gelişmesidir. 16. yüzyıl Ermeni ulusal uyanışında Ermeni Milletini Müslüman boyunduruğundan kurtarmak için önce Papa'dan daha sonra Avrupa'nın Hristiyan milletlerinden yardım talep etmek şeklinde başlayan çabalar 17. yüzyılda da benzer şekilde seyretmiş ancak 18. yüzyılın başında tamamen Rus yanlısı bir politika izleme ve Rusya'yı bir kurtarıcı addetmek haline bürünmüştür. Aynı yıllarda büyük devlet olmak için komşuları aleyhine yayılmakta olan Rusya, bu uğurda Ermenilerden istifade etmek için Çar I. Petro'dan itibaren onlara ticari imtiyazlar sunmuş ve bu imtiyazlar Ermenilerde, Rusya'ya bağlı bir Ermeni Devleti kurma hayalini iyiden iyiye büyütülmüştür. Nihayet 19. yüzyılda Rus-Ermeni ilişkileri hâmi-mâhmi durumuna bürünmüş ve özellikle bu yüzyılda Rusya sürekli olarak Ermenilerin haklarını himaye bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmiştir.

19. yüzyıl politik Ermeni bilincinin oluşmasında Ermeni rahiplerin kurduğu Mikhitarist Öğretinin yanında Tiflis ve Moskova gibi önemli şehirlerde faaliyet gösteren eğitim kurumları etili olurken bu yüzyılda birçok Osmanlı vatandaşı gibi Ermeni gençlerinden de birçok kişi eğitim için Avrupa'ya gitti. Eğitim için Mikhitarist Manastırının merkezi olan İtalya'ya daha sonra da Paris'e giden bu öğrenciler burada Fransız Devriminin yoğun olarak etkilediği bir atmosferde yaşadılar ve Lemartine, Chateaubriand, Victor Hugo, De Musset, Aguste Comte, Michelet, Guizot ve Quinet gibi düşünür-

lerin fikirlerinden etkilenerak bağımsızlık için çok daha güçlü bir aşkla İstanbul'a döndüler.

1863 tarihli Ermeni Milleti Nizamnamesini ardından Ermeni Ulusal Meclisi'nin kurulması, Protestan misyonerlerin ilköğretim, kolejler ve diğer öğrenim kurumları kurmaları ve bu okullardan ziyadesiyle Ermenilerin istifade etmeleri onlarda kültürel bir aydınlanmanın temellerini oluşturmuştur. Ermeni gazeteleri okuyucuların günün politik koşullarından haberdar olmalarını sağlarken Ermeni tarihi ile ilgili kitaplar, okuyucularda mevcut koşullar ile geçmişin karşılaştırılmasını sağladı ve onlarda yeni ufuklar açtı. Bu gelişmeler politik Ermeni bilincinde, tamamen kültürel bir romantizmden kuvvet alan bir durumdan eyleme dayalı bir programa doğru bir evrime sebep oldu. Bu gelişmeler Ermeni komitelerinin çekirdeklerini oluşturan çeşitli derneklerin kurulması ile devam ettirmiştir. Başlangıçta birer hayır cemiyeti kisvesi altında kurulan bu cemiyetler zamanla Kara Haç Cemiyeti gibi gençliğin silahlanmasını sağlamak ve silahlı isyanları organize etmek gibi amaçları olan siyasal örgütlere dönüşmüştür.

Bu siyasal örgütler içinde Taşnak ve Hınçak Cemiyetleri faaliyet alanlarını Anadolu olarak belirlediler ve 19. yüzyılın son çeyreğinde Sultan Abdülhamit ve onun rejimine karşı sert bir propaganda ve eylem faaliyetlerine giriştiler. Bu sırada Abdülhamit'e karşı mücadele eden bir başka grup da Jöntürkler'di. Ermeni komiteleri ile Jöntürkler arasında ülkenin geleceğine ilişkin görüşler taban tabana zıt olmasına karşın bu iki muhalif kanat ortak amaçları için yakınlaşmaya başlamıştır. 1902 yılındaki I. Jöntürk kongresiyle başlayan bu yakınlaşma 1907 yılında Taşnakların ikinci bir kongre toplanmasını teklif edebilecekleri kadar artmış ve nihayet Taşnaklar ile Jöntürkler arasında 1909 yılında işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Hınçak Cemiyeti ise parti programlarına uygun olmadığı gerekçesiyle Jöntürkler ile görüşmeler başlatmasına rağmen ittifak denebilecek yakın ilişkiler kurmamıştır.

KAYNAKÇA

Akşın Sina (2009) *Jöntürkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yay., Ankara, 2009.

Avagyan Arsen, Minassian Gaidz F. (2005) *Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, (çev. Ludmilla Danisenko-Mutlucan Şahan), Aras Yayıncılık, İstanbul.

Bournoutian, George A. (2011) *Ermeni Tarihi, Ermenilerin Tarihine Kısa*

- Bir Bakış*, çev., Ender Abadoğlu-Ohannes Kılıçdağı, Aras yay., İstanbul.
- Basmacyan, Garabet (2011) *Ermeni Modern Tarihi ve Ermeni Sürgünleri (1375-1916)*, çev. Mehmet Baytimur, Peri Yay., İstanbul.
- Doğan, Orhan (2008) “Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev’in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)” *Selcuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*
- Ermeni Komitelerin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra)* (2008), Yay., Haz., Ahmet tetik, Melike gürler, Çiğdem Aksu, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara.
- Fisher, William Bayne ve diđerleri (1991) *The Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press, vol., 7, New York.
- Hanioğlu, M. Şükrü (1985), *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yay., İstanbul.
- Herzig, Edmund – Kurkchiyan, Marina (2005) *Armenians Past And Present In The Making Of National Identity*, Routledge Curzon Publishers, London and New York.
- Hosking, Geoffrey (2011) *Rusya ve Ruslar - Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev., Kezban Acar, İletişim Yay., İstanbul.
- Kantarıcı, Şenol (2007) *Tarih ve Uluslararası boyutuyla Ermeni Dosyası*, Lalezar Kitabevi, Ankara.
- Kamuran, Gürün (2005) *Ermeni Dosyası*, Remzş Kitabevi, İstanbul.
- Kocabaş, Süleyman (2007) *Ermeni Meselesi Nedir, Ne Değildir?*, Vatan Yay., İstanbul.
- Kuran, Ahmet Bedevi (1945) *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul.
- Kurat, Nimet Akdes (1990) , *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bak. Yay., Ankara.
- Kurat, Akdes Nimet (2010), *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917’ye Kadar)*, TTK Yay., Ankara.
- Kurkjian Vahan M. (2008) *A History of Armenia*, IndoEuropean Publishing, Los Angeles.

Nalbandian, Louise (1963) *Armenian Revolutionary Movement: The Development Of Armenian Political Parties Through The Nineteenth Century*, University of California Press, London.

Morgan, Jacques De (1918), *The History Of The Armenian People, From The Remotest Times To The Present Day*, çev. Ernest F. Barry.

Petrosyan, Yuriy Aşatoviç (1974) *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Çev., Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Sertçelik, Seyit (2010) *In The Light Of Russian And Armenian Sources, The Emergence Of The Armenian Question (1678-1914)*, Grand National Assembly Of Turkey Publications No:141, Ankara.

Tyrell Henry (1969) *The History of Russian Empire (From Its Foundation By Ruric The Pirate To The Accession Of The Emperor Alexander II)*, The London Printing and Publishing Company, London and New York.

Makaleler

Bournoutian George A. (1999), “The Politics of Demography: Misuse of Sources on the Armenian Population of Mountainous Karabakh”, *Journal of the Society for Armenian Studies*, vol., 9.

Gülşen Halit (2010) “19. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkilerinde Ermeni Faktörü”, *Ermeni Araştırmaları*, say., 35.

Sarımay Yusuf (Yaz 2008), “Rusya’nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)”, *Akademik Bakış*, c. I, sayı 2.

İnternet Kaynakları

<http://www.arfd.info/2010/08/07/agreement-between-the-arf-dashnaksut-yun-and-the-ittihad-ve-terakki/> Erişim Tarihi: 27.03.2012

http://www.hunchak.org.au/aboutus/historical_program1887.htm Erişim Tarihi: 22.03.2012

Ek I: Taşnaksutyun Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti Arasındaki İşbirliği Antlaşmasının Osmanlıca Metni

بیانه عمومی

1716q-18w

کتابت نامہ ہستی و تمانیہ علیہ و سببہ سبک امداد و اعلیہ بار علیہ جو اصل اولیٰ سواد الحقہ رینہ و خانہ عثمانیہ آذربائیجان
سیاحتی تقریباً ایک نصفہ عثمانی اتحاد و ترقی و ملی شہرتیں جمعیہ آذربائیجان کی فعالیت سیر و ترقیہ کی آرزو ہے :

- ۱- مختلفہ مشرکینک تالیف تاسیس و ملی نقطہ نظر و تعلق مریدانک ایش فی خصوصہ چیچ برزاقا لفظہ
تقدیر و ترقیہ ک تو افسوسہ حالہ جو و اقوام اولہ حقہ .
- ۲- حرکت ارتجاعیہ ایش و ترقیہ فارسی قانوق ساجد اولہ کانیہ ملکات و اصفہ کلابات و وسائل
مدرک ترقیہ بوجود و ترقیہ و ایش ایہ حرکت ایریہ حکہ .
- ۳- وطنہ نظرہ عثمانیک ترقیہ و انقاص و تالیف ایہ جمعیہک فعالیت مشترکہ سہ فایہ تعلق
ایر . بنا علیہ حوالی جمعیہ ایشیک استقبال طرفی اولہ حقہ سہرت استناد اولیٰ
شاید کازدی ایگانہ مریدان با بعضی قدر بعضی جالیہ جمعیہ .
- ۴- حوالی جمعیہ و ملکہ مشترک عثمانیک تعلق و ترقیہ کانی اولیٰ و درایت توسیع ادبی حقہ
هم قدر اقلہری اعون ایریہ .
- ۵- عثمانی اتحاد و ترقی و ملی شہرتیں جمعیہ اولیٰ ترقیہ بارت جہازہ سی و اشد فعال جمعیہ سہرت
استاد اولہ ہم نظرہ و اتحاد و ترقی با بودہ نگر تعلق اسباب اولیٰ ایریہ سہرت کانیہ
سہرت جمعیہک است جلد .
عثمانی اتحاد و ترقی جمعیہک سہرت سہرت
جمعیہ جمعیہ
استاد اولہ سہرت سہرت
ایر ترقیہ جمعیہک

Ek I: Taşnaksutyun Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti Arasındaki İşbirliği Antlaşmasının Ermenice Metni

11 /

17164-18

Հրահանգ

«Բրաթերոն - Բրաթերոն» և «Գ. Գ. Գրիգորյան»

—

Հրահանգն այսպիսով այսպիսով.
սխալ հայտնի է ընդհանուր առմամբ
հասկանալի չէր և չէր կարողանալ
բացատրելու համար ինչպես
և իրականում իրականում
գործել և «Գ. Գ. Գրիգորյան»

2)
h. ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~,
fuzun, kuzun, ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~
kuzun ~~uzun~~ ~~uzun~~.

1) ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~
kuzun ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~
~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~

h. ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~
fuzun ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~

2) ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~
kuzun ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~
fuzun ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~
kuzun ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~
fuzun ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~ ~~uzun~~

3) ^{Postum} Qurbane me ^{postum} kopye byrdet
meşhur + ^{postum} "2000 yazdır" kopye
faydalanır. Meşhur İmza qurbane
kopye ^{postum} meşhur ^{postum} meşhur
meşhur yazdır yazdır yazdır
yazdır kopye kopye kopye
İttihat - İttihat İttihat yazdır
yazdır. Meşhur meşhur meşhur
kopye

4) İttihat İttihat İttihat İttihat
İttihat + İttihat İttihat İttihat
İttihat. İttihat İttihat + İttihat

4

Kardeşlerime yazdığım bu mektupları
 okuyanlar için bir mesaj.
 Herkesin düşünülmesi gereken
konular ise şunlar: yolların
 ve sorunların çözülmesi için
 kararlılıkların alınması.
 İnsanların düşünülmesi için
 kararlılıkların alınması.
~~Herkesin düşünülmesi~~ ^{Herkesin düşünülmesi}
~~gerekli~~ ^{gerekli} kararların alınması.
~~Herkesin düşünülmesi~~ ^{Herkesin düşünülmesi}
~~gerekli~~ ^{gerekli} kararların alınması.
 Herkesin düşünülmesi için kararların alınması.
 Herkesin düşünülmesi için kararların alınması.
 Herkesin düşünülmesi için kararların alınması.
 Herkesin düşünülmesi için kararların alınması.

5)

5/Şubatın ^{Matematik} bir ^{Şubatın} ^{Matematik}
bir kısmı ^{Matematik} ^{Şubatın} ^{Matematik}
bir kısmı ^{Matematik} ^{Şubatın} ^{Matematik}
31-ve ^{Matematik} ^{Şubatın} ^{Matematik}
Matematik ^{Şubatın} ^{Matematik} ^{Şubatın}
Şubatın ^{Matematik} ^{Şubatın} ^{Matematik}
Şubatın ^{Matematik} ^{Şubatın} ^{Matematik}
Şubatın ^{Matematik} ^{Şubatın} ^{Matematik}
Şubatın ^{Matematik} ^{Şubatın} ^{Matematik}
Şubatın ^{Matematik} ^{Şubatın} ^{Matematik}
Şubatın ^{Matematik} ^{Şubatın} ^{Matematik}
Şubatın ^{Matematik} ^{Şubatın} ^{Matematik}

9
gümrük kütüphanesi. - Haf
Zarfların Üstüne
kütüphaneler ve diğer yerlerde
kütüphaneler bulabilirsiniz:
Arşivler
Kütüphane Genel
Kütüphane ve Müze
Genel Kurulması İçin
2. J. J. J. J. J.

1909. Apr. 3
G. J.